

ԼՈՅՍ

ԿՐՈՆԵԿԱՆ, ԵԿԵՂԵՑԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՒ Ս. ԳՐԵՅԻՆ
ՊԵՃՏՈՆԵԿԱՆ ԵՌԵՄՍԵԱՅ ՀՐԵՏԱՐՍԿՈՒԹԻՒՆ
ԳՆԵՏԱՏՅԻ ՀԵՅՈՑ ԹԵՄԻ ԵՌԵՋՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ

LUYS — Revue trimestrielle
 Prélature Arménienne du Canada
 Rédacteur : Papken Topjian
 3401 Olivar-Asselin, Montréal, Qc. Canada H4J 1L5
 Tél.: (514) 856-1200 • Fax : (514) 856-1805
 Courriel : prelacy@armenianprelacy.ca

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ	դոկտ. Արել քհնյ. Մանուկեան
ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏ	Ծովական
ՄԵԾ ՊԱՀՔ	դոկտ. Արել քհնյ. Մանուկեան
ՄԱՐՄՆԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՅ	Թամար Տասնապետեան
ՀԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ	.
ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ՀԱՅՐ ԴԵՐԵՆԻԿԻ ՅԻԾԱՏԱԿԻՆ	Յակոբ Արք. Գլնճեան
ՀԱՅԵՐԷՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԴԱՐԱԴԱՐՁ...	Դոկտ. Զաւէն Ա. քհնյ Արզումանեան
ՎԵՐ ԿԱՅ ԵՒ ՔԱՅԼԻՐ	Յակոբ Արք. Գլնճեան

ՎԱՐԳԱՆԱՆՔ

«Զուգութիւն է մայր բարեաց եւ անզուգութիւն ծնող չարեաց»:
«Միաբանութիւնը բարի գործերու մայրն է, իսկ անմիաբանութիւնը՝ չար գործերու ծնողը» (Նիլշէ):

Ազգերու պատմութեան մէջ հազուադէպ երեւոյթ է, որ պարտութիւն մը նուիրագործուի դառնալով հպարտութիւն, սերունդներու ներշնչանքի աղբիւր՝ անդաւաճան հայրենասիրութեան եւ կրօնաբոյր զգացումներու: Ժամանակներ կային, երբ Աստուած եւ կրօնը ընդհանրապէս մարդկային կեանքի կեդրոնը կը կազմէին ու անոր կուտային ուրոյն բովանդակութիւն մը: Հզօր տէրութիւններ գիտէին գործածել կրօնին ուժը իրենց քաղաքական ազդեցութիւնը տարածելու, ինչն^օ է նաեւ ռազմական նուաճումները ապահովելու հեռանկարով: Անոնք, փոքր ցեղեր եւ ժողովուրդներ իրենց ենթարկելու, նաեւ անոնք իրենց մէջ ձուլելու նպատակով, երբեմն կը գործադրէին քարոզչական ծրագրուած աշխատանքին միջոցը, բայց յաճախ գինու զօրութեամբ եւ ասպատակութիւններով կ'արդարացնէին իրենց ենթականերուն հանդէպ կրօնին առջեւ իրենց ունեցած գերազանց պատասխանատուութիւնը, նաեւ հանդերձեալ կեանքին համար: Ի տարբերութիւն մեծերուն, փոքր ազգերը սակայն, հզօրներու երախին մէջ անհետանալու վտանգը վանելու բնազդական մղումով, իրենց հաւատալիքներուն եւ նոյնպէս կրօնին կը փարէին, զանոնք նկատելով իրենց գոյութիւնը պաշտպանելու փայլուն զրահանդերձը: Այսպէս, Ե. դարու կէսին, իրարու կը բախէին Սասանեաններուն զրադաշտը եւ Հայոց քրիստոնէական հաւատքը, մին՝ զօրէղին գէնքը նուաճելու, միւսը՝ համեմատաբար շատ աւելի տկարին պողպատեայ վահանը՝ կործանարար հարուածը դիմադրաւելու եւ օտարի բռնատիրութենէն ազատագրելու համար հայրենիքը: Վարդանանք՝ պատմական եղելութեան մը սահմանումը չեն սոսկ, այլ ամենաչքեղ արտայայտիչն են հայ ցեղի ազատատենչ եւ բիւրեղ նկարագրին: Անոնք անզուգական դիւցազնութեան մը կենդանի ողբերգացումն են զոհաբերելու իրենց անձը, գտնելու համար աւելի՛ գեղեցիկը՝ ուրիշներու փրկութեան եւ բարձրացման մէջ:

Ի՞նչ է Վարդանանց Տօնը կամ ո՞վքեր էին Վարդանանք, որոնց յիշատակը մեր ժողովուրդը, հայ աշխարհի ամբողջ տարածքին, ահաւասիկ, 16 երկար դարերու տեւողութեան, մասնաւոր շուքով կը նշէ:

Վարդանանք կամ Սրբոց Վարդանանց Զօրավարաց՝ 451 թուականի Մայիս 26ին, Աւարայրի դաշտին մէջ, յաջորդող օրերու հետապնդումներու եւ մարտերու ընթացքին ինկած 1036 վկաներն են: Անոնց սուրբ յիշատակը կը նշուի մեր Եկեղեցւոյ տօնելի սուրբերու՝ «Վասն

Յիսուսի եւ Հայրենեաց» պարսկական զօրքին դէմ պատերազմած եւ գոհուած հերոսներու հաւաքական անունին ներքոյ:

Աւելի լայն իմաստով, անոնք նշանակութիւն կը ստանան պարսկական տիրապետութեան դէմ 449-451 թթ. Հայոց սպարապետ Վարդան Մամիկոնեանի եւ անոր կողմնակից նախարարներու գլխաւորութեամբ՝ հայրենիքի ազատագրութեան, Հայաստանի մէջ քրիստոնէական հաւատի պաշտպանութեան համար հայ ժողովուրդի մղած պայքարի պատմական փաստով:

Հայաստան Աշխարհաքաղաքական Անբարեճպաստ Կացութեան Մէջ

Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը, սահմանակից ըլլալով երկու աշխարհակալ տէրութիւններու, արեւելքէն՝ Սասանեան Պարսկաստանը, իսկ արեւմուտքէն՝ արեւելեան Հռովմէական Կայսրութիւնը կամ Բիւզանդիան, զինք մղած էր երբեմն հեղձուկ կացութեան մը մէջ, դարձնելով ակամայ կռուախնձոր այս երկու հսկաներուն միջեւ: Անոնք կասկածոտ մտքով եւ նախանձոտ աչքերով կը հետեւէին Հայաստանի մէջ տեղի ունեցող քաղաքական-մշակութային բոլոր զարգացումներուն, քանի որ անոր մէկ կամ միւս կողմ հակումը ռազմա-քաղաքական առաւելութիւն եւ ապահովութիւն պիտի տար կա՛մ Պարսկաստանի, կամ Բիւզանդիոյ: Արեւելեան պարսկակա՞ն, թէ՛ արեւմտեան բիւզանդական քաղաքականութիւն. ահա՛ այս երկընտրանքին առջեւ կը գտնուէր հայկական պետութիւնը, որ ասոնց դէմ մերթ կ'ըմբոստանար, կ'ընդվզէր, մերթ ստիպուած կ'ենթարկուէր, մի՛շտ պահել ջանալով իր ներքին անկախութեան իրաւունքը:

Քաղաքական դէպքերու այս կամ այն ուղղուածութիւնը որդեգրելու ընթացքին, շրջադարձային հիմնական եղելութիւնը որ տեղի ունեցաւ Հայաստանի մէջ՝ Հայոց դարձն էր դէպի քրիստոնէական հաւատքը 301 թուականին: Արշակունի թագաւորներու Հայաստանի թեւը, ինչո՞ւ չէ նաեւ, որոշակի իմաստով, Հայոց աւագանին, Պարթեւներէն ժառանգած էին իրենց ցեղային արիւնը: Էութեան մէջ, արեւելեան-պարսկական մշակոյթը աւելի ընտանի, հետեւաբար աւելի հարազատ էր Հայոց ցեղական բարքերուն, աւանդութիւններուն եւ սովորութիւններուն: Սակայն Քրիստոնէութիւնը Հայաստանի մէջ պետական կրօն հռչակելու փաստը գերազանցապէս խախտեց այս հաւասարակշիռը, եւ արեւմտեան քաղաքակրթութեան նժարին վրայ հետզհետէ աւելցուց ծանրութիւնն ու հակուածութիւնը, յատկապէս Եկեղեցիին առաքելական գործունէութեան ճանապարհով: Հայաստանի արեւելեան մասը, ուր տակաւին ամուր կը թուէր Պարսկաստանի հետ քաղաքական կապը, միեւնոյնն է, մշակութային կողմնացոյցը Հայոց միտքն ու սիրտը դէպի նոր արեւելում, դէպի քրիստոնեայ արեւմուտք կը մղէր: Սասանեան

արքունիքը քաջ գիտակից էր այս իրադարձութեան, ուստի ան վճռած էր չդնել խտրութիւն միջոցին մէջ, Հայաստանի գէթ արեւելեան տարածքին վրայ չկորսնցնելու համար իր ազդու տիրակալութիւնը:

Նախապատերազմական Վիճակ

Համառօտ գիծերու մէջ շահեկան է անդրադառնալ պատմական եղելութեան:

428 թուականին, 580 տարիներու շրջան մը բոլորելէ ետք, Արտաշիր արքայի գահընկեցութեամբ, կործանելով Հայոց Արշակունիներու թագաւորութիւնը եւ իր տիրապետութեան ենթակայ Հայաստանը վերածելով պարսկական մարզպանութեան, Սասանեան արքունիքը, Պարսից թագաւոր Յազկերտ Բ-ի գլխաւորութեամբ, կը վարէ հայ ազնուականութեան, նախարարական տուներու ներքին ինքնավարութիւնը վերացնելու, հայ ժողովուրդի քրիստոնէական հաւատքը արգիլելու եւ զայն բռնի կրօնափոխ ընելու քաղաքականութիւն: Հոններուն դէմ տարած յաղթանակէն յետոյ, Յազկերտ Բ. յատուկ հրովարտակով մը կը հրամայէ իրեն ենթակայ բոլոր ազգերուն եւ պետութիւններուն ըլլալու կրօնափոխ եւ ընդունելու Ջրադաշտականութիւնը:

Հայոց պետականութեան կորուստէն ետք, հեթանոսութեան փլատակներուն վրայ հետզհետէ ամրակալած Բրիստոնէութիւնը, Հայաստանի մէջ ընդամէնը 150 տարիներու եկեղեցիին ճամբով ծաւալած արգասաբեր առաքելութենէ վերջ, հայ ժողովուրդին համար դարձած էր ինքնութեան եւ մշակութային անկախութեան պահպանման կարեւոր ազդակ: Թերեւս քրիստոնէայ ազգերու պատմութեան մէջ հաւատքի եզակի վկայութիւն մըն է այն հաւաքական կուռ հաւատամքը, զոր խոստովանած են Վարդանանք, իբրեւ հաւատարմութեան ուխտ դէպի Ս. Աւետարանն ու Եկեղեցին:

«Քանզի հայր մեր գտուրք Աւետարանն գիտեմք, եւ մայր՝ գառափելական Եկեղեցի կաթողիկէ. մի՛ ոք չար անջրպետ ի մէջ անկեալ՝ զմեզ քակեսցէ ի սմանէ» — «Քանզի մեզ հայր կը ճանչնանք Ս. Աւետարանը, եւ մայր՝ առափելական կաթողիկէ Եկեղեցին. թո՛ղ ոչ ոք իբրեւ չար անջրպետի մէջ իյնալով մեզ ասկէ բաժնէ» (Եղիշէ):

Հայ մտաւորականութեան աշխարհական եւ հոգեւոր մարզերը, դեռեւս քաղաքական կառոյցներու՝ նախարարական տուներու ներկայացուցիչները միանշանակ գիտակից էին, որ Յազկերտ Բ-ի հրովարտակը ոչ միայն ուղղուած էր Հայոց հաւատքին, այլ՝ ընդհանրապէս հայ ժողովուրդի ազգային գոյութեան դէմ:

449 թուականի սկիզբը Արտաշատի մէջ կը գումարուի հոգեւոր եւ աշխարհիկ ներկայացուցիչներու, ի մասնաւորի՝ մասնակցութեամբ Վասակ Միւնիի եւ Վարդան Մամիկոնեանի ժողով մը, ուր միաձայնութեամբ կը մերժուի Յազկերտ Բ-ի կրօնափոխութեան հրամանը, եւ հա-

լաքաբար կը ստորագրուի մերժողական նամակ մը, սա պատմական յայտարարութեամբ.

«Այս հաւատէն մեզ ոչ ոք կրնայ խախտել, ո՛չ հրեշտակները եւ ո՛չ մարդիկ, ո՛չ սուրը եւ ո՛չ հուրը, ո՛չ ջուրը եւ ոչ ալ որեւէ այլ դառն հարուած... Քու կողմէդ տանջանք, իսկ մեր կողմէն յանձնառութիւն: Քու սուրը եւ մեր պարանոցները»:

Իրականութեան մէջ, Արտաշատի ժողովի որոշումներուն իբրեւ արդիւնք, Յագկերտ Բ.ին ուղղուած Հայոց մերժողական այս պատմական նամակը, որուն բնագիրը Եղիշէ պատմիչ ամբողջութեամբ «Վասն Վարդանայ եւ Հայոց Պատերազմին»⁽¹⁾ խորագիրը կրող իր պատմութեան մէջ ամբողջութեամբ տուած է, Հայոց կողմէ արդէն իսկ պատերազմի յայտարարութիւնը մըն է, թէ հայ ժողովուրդը կը մերժէ ընդունիլ Զրադաշտականութիւնը, կը մերժէ կրօնափոխ ըլլալ, եւ ատոր համար յանձնառու է մինչեւ ի մահ պաշտպանել իր Քրիստոնէական հաւատքը:

Հայ նախարարները անմիջապէս Տիգրան կը կանչուին, այդ ժամանակուան Սասանեան աշխարհակալ Պարսկաստանի մայրաքաղաքը, Յագկերտ Բ.ին առջեւ՝ պատասխանատուութեան: Հասնելով Տիգրան, հայ նախարարական տուներու իշխող ներկայացուցիչները, զանազան չարչարանքներու եւ մահուան սպառնալիքներու ներքոյ, ստիպուած կ'ըլլան առերես ուրանալ Քրիստոնէութիւնը՝ փոխարէնը ընդունելով Զրադաշտը:

700 մոգերու եւ պարսկական հսկիչ զօրախումբերու ուղեկցութեամբ, Յագկերտ Բ. Տիգրան ժամանած քաղաքական գործիչներէն եւ անոնց զաւակներէն ոմանց պատանդ վերցնելով, Հայաստան վերադառնալու համար ազատ կ'արձակէ հայ նախարարները, անոնց հրամայելով տարուայ մը ընթացքին եկեղեցիները վերածելու ատրուշաններու՝ սատարելով զրադաշտական կրօնի տարածման:

Ազգային Ապստամբութիւնը

449 թուականի Սեպտեմբերին, երբ Արարատ նահանգի Ծաղկոտն գաւառի Անգղ աւանը ժամանած մոգերը կը փորձեն տեղւոյն եկեղեցիները վերածել ատրուշաններու, ըմբոստացած հայ գիւղացիներ, Ղեւոնդ Վանանդեցի Երէցի գլխաւորութեամբ, կը կոտորեն մոգերն ու անոնց ուղեկցող հսկիչ զօրախումբերը, իսկ զրադաշտական կրօնի սրբութեան խորհրդանիշ «անշէջ կրակը» վերցնելով՝ կը նետեն ջուրը: Շուտով Անգղ աւանի օրինակին կը հետեւին նաեւ Զարեհաւանի բնակիչները եւ, այսպիսով, համազգային տարերային շարժումը կը ծաւալի ամբողջ Հայաստանի տարածքով:

Ազգային ապստամբութեան առաջնորդ կ'ընտրուի Վարդան Մամիկոնեանը: Հակառակ Հայոց կողմէ ձեռնարկուած ամէն զիմուսներուն,

քրիստոնեայ Բիւզանդիոյ թէ՛ Մարկիանոս կայսրը եւ թէ՛ Հայաստանի դրացի Վրացիները կը մերժեն ռազմական օգնութիւն տրամադրել Պարսիկներուն դէմ պատերազմի սեմին գտնուող հայերուն:

Հայ հոգեւորականութեան մեծ մասի, մասնաւորաբար Յովսէփ Ա. Հողոցմեցիի եւ Ղեւոնդ Երէցի քաջ դիրքորոշումին եւ շնորհիւ սպարապետ Վարդան Մամիկոնեանի դրսեւորած վճռակամութեան, Պարսից դէմ ապստամբութիւնը կը շարունակուի, հակառակ անոր որ հայկական կողմը քաջ գիտակից էր, թէ՛ ուժերու համեմատութիւնը ամբողջապէս անհաւասար է, ուստի՝ Հայոց համար մեծ չեն յաղթանակի մը հաւանականութիւնները:

Աւարայրի Ճակատամարտը

Պարսկական աշխարհակալ ուժի եւ Հայոց միջեւ առճակատումը հետզհետէ կը դառնար անխուսափելի: Խոշոր ճակատամարտը տեղի կ'ունենայ Տղմուտ գետի ափին, Աւարայրի դաշտին մէջ:

Յուզիչ է ծանօթանալ Վարդանանց պատերազմի մանրամասն նկարագրութիւններուն, թէ՛ ինչպէս ճակատամարտէն առաջ, ռազմադաշտ ժամանած Հայոց զօրքը եւ աշխարհազօրը՝ շինականներ, գիւղացիներ, արհեստաւորներ, նոյնիսկ կանանց հսկայ բազմութիւն մը, հսկումի եւ աղօթքի ժամեր կ'անցնեն, անկնունք հայեր մին միւսին ետեւէն կամ հաւաքաբար կը մկրտուին, իսկ մեր պատմութեան եւ հոգեւորականց ամբողջ դասի ամենահերոսական դէմքերէն՝ արծիւն Աւարայրի Ղեւոնդ Երէց, կը խրախուսէ Հայոց բանակը իր ոգեշունչ քարոզներով, կոչ կ'ընէ զօրականներուն եւ զինուորներուն գօտեպնդուիլ յանուն մեծ գաղափարի եւ հաստատուն հաւատքով կռուիլ Հայրենիք ներխուժած թշնամիին դէմ:

Ճակատամարտէն առաջ, նոյնքան յուզիչ է նաեւ Հայոց զօրքերու սպարապետ Վարդան Մամիկոնեանի ճառը՝ ուղղուած իր հաւատարիմ նիզակակիցներուն: Ան կոչ կ'ընէ չվախնալ հեթանոսներու բազմութենէն, չլքել ռազմադաշտը, քանի որ Աստուած իրենց յաղթանակ պիտի պարգեւէ, իսկ եթէ մահը դարձած է անխուսափելի, ապա այդ պէտք է ընդունիլ սրտի ուրախութեամբ: Արդարեւ, խիստ տպաւորիչ են Հայոց սպարապետին խօսքերը, թէ՛ երկիւղը թերահաւատութեան նշան է, ուստի պէտք է մերժել թերահաւատութիւնը, եւ արիւթեան ու քաջութեան մէջ վախկոտութիւն չխառնել:

Վարդանանց հերոսամարտին ականատես պատմիչը՝ Եղիշէ, ժողովուրդի ազատագրական պայքարի փիլիսոփայութիւնը, յանուն Յիսուսի եւ Հայրենիքի ազատութեան գիտակցաբար մահը յանձն առնելու փաստը, վերարտադրած է սա իմաստայից խօսքերով.

«Մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է: Որ զմահ ոչ գիտէ, երկնչի ի մահուանէ. իսկ որ գիտէ զմահ, ոչ երկնչի ի

նմանէ»:

«Մահը, որ չես գիտեր՝ մահ է. մահը որ գիտես՝ անմահութիւն է: Ան որ մահը չի գիտեր, կը վախճայ մահէն. իսկ ան որ գիտէ մահը, անկէ չի՛ վախճար»:

Աւարայրի դաշտը, Տղմուտ գետի ափին, 26 Մայիս 451 թուականին, հայկական 66 հազարնոց զօրագունդը կը գտնուի շուրջ 100 հազարնոց պարսկական մարտունակ բանակի մը դէմ: Ծակատամարտը կը տեւէ ընդամէնը մէկ օր եւ կ'աւարտի Հայոց սպարապետի՝ Վարդան Մամիկոնեանի հերոսական մահով:

Ի նպաստ պարսիկներու, մարտի ելքը վճռորոշ կը դառնայ՝ պարսկական բանակի կեդրոնական ուժը հանդիսացող Մատեան գունդին միջամտութեամբ: Քաջն Վարդան իր զինակիցներով կը մխրճուի թշնամի բանակին սիրտը, կը շրջապատուի պարսից զօրագունդէն ու կ'իյնայ հերոսաբար Աւարայրի դաշտին վրայ: Սպարապետին մահով, Հայոց բանակը ստիպուած կ'ըլլայ քաշուելու երկրի խորքերը, շարունակելով դիմադրել թշնամիին:

Ի դէպ, պէտք չէ մոռնալ, որ Վարդանանց պատերազմին մէջ տեղի կ'ունենայ ծանրակշիռ անմիաբանութիւն մը. Վասակ Սիւնին, որ սկիզբէն զգուշաւոր դիւանագիտութեան մը քաղաքականութիւնը կը վարէր, իր հեծելազօրով կը լքէ ռազմադաշտը: Դժուար է ըսել, որ եթէ երբեք չըլլար այս վճռորոշ անհամաձայնութիւնը Հայոց մարզպանին եւ սպարապետին միջեւ, Հայոց բանակը կը յաղթէ՞ր արդեօք Պարսից դէմ մղուած այս ճակատամարտին: Իսկ եթէ երբեք յաղթէր, ան պիտի ունենա՞ր նոյն նշանակութիւնն ու ներշնչող ազդեցութիւնը մեր ազգայնկրօնական կեանքի բոլոր մակարդակներուն վրայ: Միեւնոյնն է, Հայոց պատմութեան մէջ այս անմիաբանութիւնը կ'արձանագրուի իբրեւ ծանր փաստ, իսկ Վասակ Սիւնի անունը կը դառնայ իբրեւ խորհրդանիշ «հայկական դաւաճանութեան»:

Աւարայրի ճակատամարտին Պարսից զոհերը կը հաշուեն 3544 հոգի, իսկ հայկական զօրքը կը պսակուի 1036 վկաներու պանծալի անուններով: Եղիշէ պատմիչ, Վարդանանց պատերազմի իր պատմութեան մէջ, նահատակաց հետեւեալ անունները կ'աւանդէ.

«Եւ ասոնք են այն քաջ նահատակներուն անունները, որոնք այդ նոյն տեղը՝ Տղմուտի ափերուն Աւարայրի դաշտին մէջ վախճանեցան.

Մամիկոնեան ցեղէն Քաջ Վարդանը հարիւր երեսուն եւ երեք մարդով.

Խոռխոռունեաց ցեղէն Կորովի Խորէնը տասնինը մարդով.

Պալունեաց ցեղէն Արի Արտակը յիսուն եւ եօթը մարդով.

Գնթունեաց ցեղէն Չարմանալի Տաճատը տասնինը մարդով.

Դիմաքսեանց ցեղէն Իմաստուն Հմայեակը քսաներկու մարդով.

Քաջբերունեաց ցեղէն Հրաշակերտ Ներսէհը եօթը մարդով.

Գնունեաց ցեղէն Մանուկ Վահանը երեք մարդով.
Ընծայոց ցեղէն Արդար Արսէնը եօթը մարդով.
Սրուանձատեան ցեղէն Յառաջադէմ Գարեգիւրը երկու հարազատներով եւ տասնութը մարդով»:

Երկու Նկարագրեր եւ Հակոսուեալ Մօտեցումներ

Վարդանանց պատերազմի բեմահարթակին վրայ հանդէս կուգային երկու պատկառազու անձնաւորութիւններ՝ Վարդան եւ Վասակ անուաներով. մին՝ Մամիկոնեաններու տոհմէն Հայոց սպարապետի, միւսը՝ Սիւնեաց իշխանական տունէն մարզպանի պաշտօնով:

Պատմագիտութիւնը եւ պատմութեան արդի քննադատութիւնը, ատենէ մը ի վեր, միանգամայն տարբեր գնահատականներ կուտան այս երկու անհատականութիւններուն:

Վարդան, քաջ Վարդան Մամիկոնեան՝ հայ իրականութեան մէջ ծանօթ յորջորջումով ծնած է Տարօն աշխարհի Աշտիշատ ականին մէջ, շուրջ 387 թուականներուն, Հայրն էր Հայոց սպարապետ Համազասպ Մամիկոնեան, իսկ մայրը՝ Սահականոյշ, դուստրը Սահակ Պարթև Հայրապետին: Ան հօրմէն ժառանգեց դիւցազնական աւիւն եւ ասպետական ոգի, իսկ մօրմէն ընդունեց կրօնազգաց ասպրումներ, քրիստոնէական հաւատքին հուրն ու եռանդը: Իր պատանեկութեան օրերուն իրականացաւ Մաշտոցեան գիրերու գիւտին հրաշքը, ապա՝ Աստուածաշունչ մատենանի հայերէն թարգմանութիւնը շնորհիւ ոսկեգրիչ թարգմանիչներու լուսապսակ հոյլին, զոր կը գլխաւորէր ու կ'առաջնորդէր իր պապը՝ Ս. Սահակ Պարթև: Մեծ հաւանականութեամբ Պարթև Հայրապետը իր թոռան բողբոջ հոգիին մէջ թրծեց Աստուածաշունչի բովանդակ խորհուրդն ու նուիրականութիւնը: Վարդան խորապէս կրեց Ս. Գիրքին հզօր ու ներգործող ազդեցութիւնը եւ անով առաջնորդուեցաւ մինչեւ իր հուսկ շունչը:

Վասակ, քաջածանօթ է ազգին մէջ դաւաճան Վասակ Սիւնի անուանումով, Սիւնեաց տոհմի ամենէն կարկառուն դէմքերէն մին եղած է: Ծնած է Սիւնեաց աշխարհի մէջ, շուրջ 380ական թուականներուն: Ուրդին էր Բարեի իշխանի, որ ճանչուած էր իբրեւ «լաւ այր», եւ թոռն էր «իմաստուն» Անդովկի: Իր հօրաքոյրն էր Հայոց թագուհին՝ Փառանձեմ, Արշակ Բ. թագաւորի կինը, որ մեր պատմութեան մէջ այնչափ հուշակաւոր եղաւ իր գեղեցկութեամբ, արիասրտութեամբ, բայց եւ ողբերգական վախճանով:

Վասակ տեսքով «բարեգեղ, կորովաբան եւ գեղեցկագեղ» էր: Հպարտ էր եւ խորագէտ, «մտացի, հանճարեղ ու հեռատես»: Ահաւասիկ նկարագրային առաւելութիւններ, որոնք կուգային իր ցեղին շնորհներով օժտելու Հայոց ապագայ մարզպանը:

Վասակ պատանի տարիքին պատանդ տարուեցաւ Պարսից արքուն-

նիբբը: Հօր մահուան գոյժը, հաւանաբար դաւաճանական ոճրարարքի մը արդիւնք, խոր սուգի մատնեց զինք: Ամոքելու համար պատանւոյն կսկիծը, Պարսից Վռամ Դ. Կրման Վասակին շնորհ ըրաւ վերադառնալու Հայաստան, անոր գիջելով Սիւնեաց աշխարհի իշխանութիւնը: Վասակ հպարտ պատասխանով մը մերժեց ընդունիլ առաջարկուած այս պարզեւր, արքայից արքային դիտել տալով, որ այդ իշխանութիւնը իր ժառանգական իրաւունքն է, եւ ոչ թէ ուրիշի մը կողմէ իրեն տրուած նուէր: Վասակ Հայաստան վերադարձաւ Վռամ Դ-ի մահէն ետք, Յագկերտ Ա-ի օրերուն, ժառանգեց իր տոհմական Սիւնեաց աշխարհի իշխանութիւնը՝ քսան տարիքը հազիւ թեւակոխած:

Վասակ «աստուածային նպաստամտոյց» մը եղաւ, եւ չզլացաւ նիւթա-բարոյական անսակարկ օժանդակութիւն տրամադրելու Ս. Մեսրոպ Մաշտոցին, երբ ան Հայոց նորաստեղծ գիրին ու մշակոյթին լոյսը բերաւ Սիւնեաց կողմերը: Պարսկերէնին կից, որուն կը տիրապետէր քաջապէս, հմտացաւ նաեւ մայրենիին ու դպրութեան ճամբով ծանօթացաւ Աստուածաշունչի բովանդակութեան, նաեւ՝ քրիստոնէական վարդապետութեան էութեան, բայց ասոնց կողքին իր մէջ միշտ տիրապետող մնացին իր քաղաքագիտական նախասիրութիւններն ու դիւանագիտական բնածին ընդունակութիւնները: Վասակ տրամաբանութեան մարդն էր, որուն համար եւ, ի պահանջի հարկին, ան կրնար զոհել զգացականը, առաջնահերթութիւն տալով մտքին թելադրութեան եւ ոչ թէ սրտի ապրումին:

Հայոց Պատմութեան Մեծագոյն Հակասութիւնը

Ազգը, որ եկեղեցիին ճամբով սրբացուցած եւ գերազանց հերոսի մը վերածած է Վարդանի կերպարը, վերջինիս հակադրելով Վասակ Սիւնիին անունը՝ «ազգային դաւաճանի» անէծքով խարանած է զայն: Ինչո՞ւ:

Արժէ՞ արդեօք վերարժարծել նիւթ մը, որուն մասին պատմութիւնը տուած է իր վճիռը: Նախ՝ պատմութիւնը կերտողը որոշապէս մարդն է, եւ ոչ թէ ինքնստինքեան՝ ժամանակը: Մարդն է որ ժամանակը պատմութեան կը վերածէ՝ յիշելու եւ աւանդելու իր արտակարգ կարողութեամբ: Ապա, ամեն տարի երբ Վարդանանց տօնը կը նշենք, քաջն Վարդան Մամիկոնեանի լուսապսակ կերպարին հետ մեր մտապատկերին վրայ միաժամանակ կ'ուրուագծուի ստուերոտ դէմքը Վասակ Սիւնիին՝ դաւաճան Բրուտոսներու եւ Իսկարիովտացի Յուզաններու շարքին դատապարտուած պատմութեան անարգանքի սիւնին:

Այստեղ հարց կ'առաջանայ. արդեօք խեղաթիւրուած չէ՞ մեր դատողութիւնը նախապէս մեզի աւանդուած տեղեկութիւններով եւ ի տղայի տիոց դասաւանդուած քրիստոնէականով: Առեղծուածը անլուծելի կը մնայ այնքան ժամանակ, երբ հրամցուածը կուլ կը տրուի

առանց հարցադրումների կատարելու. իսկ ազատախոհները եւ քննադատական ոգի ցուցաբերել՝ պարտադիր հրամայականն է բարոյական գիտակցութեան, ազնիւ խղճին ու անկապտելի իրաւունքը՝ տրամաբանող անհատին:

Երկու հիմնական աղբիւրներ՝ Եղիշէ Պատմիչ եւ Ղազար Փարպեցի⁽²⁾ մեզի կ'աւանդեն Վարդանանց Պատերազմին պատմութիւնը: Երկուքն ալ Եկեղեցիի հոգեւոր սպասաւորներ, որոնք բնականաբար տոգորուած են քրիստոնէական ջերմեռանդութեամբ, հաւատքով ու գաղափարախօսութեամբ: Ինչքան ալ հիացում ունենանք ոսկեգրիչն Եղիշէի եւ Ղազար Փարպեցիի ժամանակագրական ու մատենագրական վաստակին նկատմամբ, միեւնոյնն է, հարց պէտք է տանք, թէ իսկապէս անկողմնակալ ու ճշմարի՞տ է անոնց ներկայացուցած Վասակ Սիւնիի կերպարը⁽³⁾: Արդեօ՞ք արդար է անոնց տուած գնահատականը: Չմոռնանք, որ թէ՛ ջատագովական եւ թէ՛ հակաճառական քրիստոնէական գրականութիւնը, այսօրուայ լեզուով՝ լրատուական պատերազմը կամ քարոզչութիւնը, որոշակի իմաստով, կրնայ խեղաթիւրել ցանկացած իրականութիւն: Ան ի վիճակի է սուրբի գլխուն վրայ դնել սատանայի պոզերը, իսկ սատանային՝ սուրբին լուսապսակը, եւ զայն ներկայացնել պատմութեան: Ընդամէնը կրկէսի հայելին ստեղծել էր պէտք, անոր երեւոյթին մէջ այլանդակելու համար ցանկացած իրականութիւն: Արդարեւ, Եկեղեցին ալ ունի այդ հայելին, եւ զայն կը գործածէ, երբ անոր պէտք ունի:

Վարդանանք սուրբ հռչակուած են Եկեղեցիին կողմէ. արժանի եւ իրա՛ւ:

Այստեղ թող արտօնուած ըլլայ մեզի կատարելու նիւթէն փոքր տարաշեղում մը, պարզապէս դասական օրինակ մը յուշելու դիտումով: Ճրանսայի ազատագրական պայքարի անմահանուն հերոսուհին՝ Օրլէանի Կոյսը՝ Ժան տ'Արք, Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հաւատաքննութեան կողմէ իբրեւ հերետիկոս դատապարտուել է խարոյկի մահով պատժուելէ 500 տարի ետք միայն, վերատեսութեան ենթարկուելով վերագնահատուեցաւ եւ ընդգրկուեցաւ Եկեղեցւոյ միութեան մէջ: 1909ին Պիոս Ժ. զինք երանելի, իսկ 1920ին Պենետիքտոս ԺԵ. սուրբ հռչակեցին:

Ինչ փոյթ, թէ 1600 տարիներու պատմութիւն մը ամբազրուած է արդէն, չէ՞՞ եկած արդեօք ժամանակը, որ մարդասիրական նոյն մօտեցումը ցուցաբերուի Հայոց մարգպանի՝ Վասակ Սիւնեցիի հանդէպ, վար առնելով զինք անարգանքի սիւնէն, որուն վրայ ան որպէս «դաւաճան հայրենեաց» շղթայուած է անյիշաչար ժամանակներէ ի վեր: Չէ՞՞ որ ներողամտութիւնը քրիստոնէական առաքինութիւն է, իսկ քինախնդրութիւնը՝ մեղք: Թերեւս մեր կեանքին մէջ չկայ աւելի հզօր ուժ մը, գերազանց առաքինութիւն մը, քան՝ ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը: Աստուածային էութեան բարոյական ըմբռնումն անգամ արդարութեան գաղափարին մէջ կը գտնէ իր գերազանց տարողութիւնն ու նշանակութիւնը:

Վարդան եւ Վասակ՝ երկուքին ալ շարժառիթը նոյնն է՝ փրկել ազգը վերահաս վտանգէն, ու պահպանել պետական կառոյցէ գուրկ հայրենիքին ներքին անկախութիւնը: Վարդան՝ զգացումին մարդն էր, համակ եւ նուիրական սիրտ մը, ուր քրիստոնէական մաքուր հաւատքն ունէր իր լոյսը: Դժուար է ըսել, թէ Վասակ պակաս քրիստոնեայ մըն էր քան Վարդան, բայց իր մօտ գերակշռող էր իրատեսութիւնն ու քաղաքական տրամաբանութիւնը: Տարակոյս չկայ, որ նոյն հայրենասիրութիւնը զինք կը մղէր մտքի իմաստութեան հնարքներուն: Վարդանի անձին մէջ բազմութիւնն էր որ կը խօսէր ու զինք կը մղէր գիտակից նահատակութեան: Վասակի գործունէութեան մէջ քաղաքագիտական-դիւանագիտական ոգին էր որ զգացումին կամայական պոռթկումները կը սանձէր ու զինք կ'առաջնորդէր պատասխանատու գուշաւորութեան:

Եղո՛ւկ, այս երկու մօտեցումները՝ հաւատքինն ու մտքինը, Վարդանանց Պատերազմի զարգացման ամբողջ ընթացքին հետզհետէ անհատելի դարձան իրարու, եւ այսպէս՝ ազգին այս երկու մեծ առաջնորդները դժբախտաբար հեռու մնացին իրարմէ: Աւարայրի ճակատամարտին մէջ տեղի ունեցաւ վերջնական աղիտալի բաժանումը. մին՝ պսակուելով արեան նահատակութեամբ, միւսը՝ ենթարկուելով անհասկացողութեան, որդեգրած ռազմավարութիւնը դարձաւ բազմութեան անընդունելի եւ պատմութեան մոլորին մէջ մնաց գրեթէ անթափանցելի:

Աւարայրը՝ Պարտութիւն, Բայց Վարդանանց Պատերազմը՝ Յաղթանակ

Աւարայրի ճակատամարտը կը կանխորոշէ հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարին ելքը: Պարսկական արքունիքը համոզուելով որ հայերը կարելի չէ կրօնափոխ ընել, ստիպուած կ'ըլլայ որդեգրելու մեղմ քաղաքականութիւն մը՝ աւելի փորձելով սիրաշահիլ զանոնք:

Յագկերտ Բ. հարկադրուած Հայաստանէն ետ կը կանչէ իր զօրքը, կը ճանչնայ Հայաստանի ներքին ինքնավարութիւնը, կը հրաժարի բռնի կրօնափոխութեան ծրագրէն, կը թեթեւցնէ հարկերը եւ կը վարէ հայերը սիրաշահելու քաղաքականութիւն: Բայց հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարի ուժը չի գոհանար պարսկական արքունիքի կողմէ մատուցուած վերոյիշեալ շարժումներով, եւ ազգային պայքարը կը շարունակէ նաեւ յետագայ տասնամեակներու ընթացքին:

481-484 թթ. Հայոց սպարապետ Վահան Մամիկոնեանի գլխաւորած Վահանեանց պատերազմը կը հասնի կատարեալ յաջողութեան ու կը պսակուի ռազմական ու քաղաքական յաղթանակի մը անանց փառքով: Իբրեւ հետեւանք, 484 թուականին կնքուած հայ-պարսկական Նուարսակի դաշնագրով, Հայաստանի մէջ կը վերանան Քրիստոնէութեան դէմ կազմակերպուած հալածանքները, Հայ Եկեղեցիին կը շնորհուի ազատ գործելու իրաւունք, իսկ երկրին՝ վարչական որոշակի ինքնավարութիւն:

16 երկար դարեր անցած են, բայց Վարդանանք դարձած են օտար բռնակալութեան դէմ հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարի, ազգային ինքնուրոյնութեան պահպանման եւ աննկուն կամքի դրսեւորման խորհրդանիշ: Վարդանանք Հայոց պատմութեան առաջին նահատակներն էին, որոնք դիտակցած են հայրենիքի կարմիր զոհասեղանին նուիրաբերելու իրենց կեանքը: 451 թուականէն մինչեւ այսօր հայոց պատմութիւնը իր հիմնական խորքով ու էութեամբ իր վրայ կը կրէ Վարդանանց հերոսներու եւ պայքարի ազդեցութիւնը:

Պատանեկութեանս շրջանին, երբ Պէյրուսի մէջ մեր թաղի ազգային Տատրեան մանկապարտէզն ու ապա Սահակ-Մեսրոպեան վարժարանը կը յաճախէի, ըլլա՛յ դպրոցին բակը՝ զբօսանքներու ատեն, ըլլա՛յ փողոցը՝ խաղալու ժամանակ, խաղընկերներուս հետ խմբովին բուռնցքնիս դէպի երկինք բարձրացնելով եւ ոտքերնիս գետին զարնելով կը տողանցէինք, դրացի արաբ տղոց յանկերգի մը պէս արտասանելով սա քառեակը.

«Հա՛յ եմ ես, հայ եմ ես,
Սարսափեցէ՛ք իմ ձեռքէս,
Հայաստանը ազատող,
Քա՛ջ Վարդանի թոռն եմ ես»:

Թերեւս միամիտ, բայց նաեւ տղայական այս քառեակին մէջ խտացած է հայ ժողովուրդի ազատագրական պայքարի անկոտրում ոգին, անոր ազատասիրութեան մարմնացումը, որ կը յարատեւէ անցնող դարերէն ի վեր, եւ իբրեւ չժանգոտող ամուր պողպատ մը՝ կը դիմանայ ժամանակի մաշումին դէմ:

Ես պիտի ուզէի, որ մեր տղաքն ալ ներշնչուած ըլլան այս ոգիով, հայ մշակոյթին եւ ինքնութեան պայծառ գիտակցութեամբ, հայ ցեղին պատկանելու հպարտութեամբ, բանիւ եւ գործով իրենց կեանքին կարեւոր կարգախօսներէն մին դարձնեն Վարդանանց գաղափարախօսութիւնը: Սոյնը սակայն պէտք է ըլլայ համապարփակ եւ հաշտարար՝ Վարդանի մը սիրտը եւ Վասակի մը միտքը, պատրաստակամութիւնն ու իմաստութիւնը պէտք է միաձուլուած ըլլան իրարու, կերտելու համար աւելի կռու եւ անպարտելի ուժ մը, որու հիմքին վրայ ամուր պիտի կանգնի Թորգոմայ օրհնանկալ տունը:

Հայ ժողովուրդը, որ տարուէ տարի կը տօնախմբէ Վարդանանց հոգեւոր-բարոյական յաղթանակին փառապանծ տօնը, պէտք ունի վերանորոգելու հայրենիքի ու հաւատքի սրբազան խորանին զոհուած անմահներու հոգիով, մեր հայրերու անմահութեան խորհուրդին մէջ տեսնելու եւ երաշխաւորելու համար մեր ներկայի ու ապագայի բոլոր գեղեցիկ երազներուն իրականացումը:

Դոկտ. Արէլ Քեհյ. Մանուկեան
Ի Տօնի Սրբոց Վարդանանց Զօրավարացն
ժընեւ, 16 Փետրուար 2012

ԾՆԹ.

1. - Տե՛ս, Եղիշէ. Վասն Վարդանայ եւ Հայոց Պատերազմին, Երեւան, 1989, էջ 56-82:
2. - Ղազար Փարպեցի, Պատմութիւն Հայոց, Թուղթ Առ Վահան Մամիկոնեան, Երեւան, 1982:
3. - Քննարկուած նիւթին առնչութեամբ յանձնարարելի է կարդալ Գեորգ Յովհաննիսեանի շահեկան յօդուածը «Դաւաճա՞ն, թե՞ Հերոս» խորագրով, որ վերջերս լոյս տեսած էր Հայաստանի Հանրապետութիւն քերթին եւ ընդհանրապէս հայ մամուլին մէջ:

ՍԱՐՏԱՐԱՊԱՏ

Կը սիրեմ քեզ,
Ազատութեան արշալոյս,
Դիւցազնութեան վառարան,
Երջանկութեան բարի լուր,
Զոհողութեան վեհ կոթող,
Ժողովարան դիւցազանց,
Խորհրդանիշ լուսափայլ,
Կտրիճներու խրոխտ երգ,
Հերոսներու աւազան,
Մշտադալար փառքի ծառ,
Ներշնչարան Հայութեան:

Կը սիրեմ քեզ,
Անմահութեան վճռագիր,
Բարեգուշակ ճանապարհ,
Երանութեան լոյս բեւեռ,
Հպարտութեան կուռ խարիսխ,
Մարտիրոսաց օթարան,
Նահատակաց սրբարան,
Պերճաբարբառ բարձր բեմ,
Ստրկութեան գերեզման,
Տրտմափարատ տաղաւար,
Քաղցրահնչիւն յորջորջում:

Կը սիրեմ քեզ,
Անմահներու վեհարան,
Բարձրաբարբառ աւետիս,
Խորախորհուրդ կայարան,
Կանաչագեղ բուրաստան,
Հայրենական լուսաբաց,
Յուրթական յիշատակ,
Նուիրումի սուրբ սեղան,
Ուխտաւորաց կոչարան,
Պատգամատու աներեր,
Սեւ օրերու վերջակէտ:

Սարտարապատ,
Կը սիրեմ քեզ առյաւէտ:

Ծովական

ՄԵԾ ՊԱՀՔ

«Ի բաց մերկանալ ի ձեկն ըստ առաջին գնացիցն գմարդն հին...եւ նորոգել հոգւովն մտաց ձերոց. եւ զգնուլ զնոր մարդն՝ որ ըստ Աստուծոյն հաստատեալ է, արդարութեամբ եւ սրբութեամբ ճշմարտութեանն – Հեռացուցէ՛ք ձեզմէ՛ ձեր նախկին վարքին վերաբերող հին մարդը...վերանորոգուեցէ՛ք հոգիով՝ ձեր մտածելակերպը փոխելով, եղէ՛ք նոր մարդ մը ստեղծուած Աստուծոյ պատկերին համաձայն, արդարութեամբ եւ ճշմարտութեան սրբութեամբ» (Եփ Դ, 22-24):

Բուն Բարեկենդանի Երկուշաբթիով (20 Փետրուար 2012) կը թեւակոխենք Մեծ Պահքի ծիսական շրջանը: Նախ՝ ի՞նչ է պահեցողութիւնը, ապա՝ ի՞նչ է Մեծ Պահքը, որուն մասնաւոր կարեւորութիւն կ'ընծայուի ինչպէս Ընդհանրական Եկեղեցիին, նոյնպէս Հայց. Առաք. Եկեղեցւոյ մէջ:

Պահեցողութիւնը բոլոր կրօններուն մէջ տարածուած հին սովորութիւն մը եղած է, որ կը միտի մեղքերէ մաքրուիլ, հոգին ազնուացնել, մօտենալ Աստուծոյ եւ արժանանալ փրկութեան:

Պահեցողութիւնն ու ծոմապահութիւնը նաեւ Հին Կտակարանի մէջ շատ տարածուած եւ յաճախ կիրարկուող հոգեւոր կրթութիւններ էին:

Մեր Եկեղեցին իր հաւատացեալներուն կը թելադրէ, պահեցողութեան շրջանին, հրաժարիլ անասնական արտադրութիւններէ եկող բոլոր տեսակի սննդեղէնէ՝ մսեղէն, կաթնեղէն, կիթեղէն եւ ձկնեղէն ուտելիքներէ: Իսկ ծոմապահութիւնը կը ներկայացնէ շատ աւելի խիստ ժուժկալութիւն մը՝ կամաւոր հրաժարելով ընդհանրապէս սննդառութենէ:

Յիսուս ինք ալ իր երկրաւոր կեանքին ընթացքին հոգեւոր կրթութեան այս ձեւը կիրարկեց: Ծանօթ է յատկապէս, որ քարոզչական գործունէութեան անցնելէ առաջ Ան անապատ քաշուեցաւ եւ քառասուն օրերու խիստ ծոմապահութեան շրջան մը անցուց, միաժամանակ փորձուելով սատանայէն: Հետաքրքրական է, որ փորձիչին առաջին հարցումը ուտելիքին կը վերաբերի. «Եթէ Աստուծոյ Որդին ես, ըսէ՛ որ այս քարերը հաց դառնան» (Մտ. Դ, 3): Դիպուկ է Յիսուսին պատասխանը, որ կրկնելով Հին Կտակարանին մէջ Բ. Օրինաց Գրքի հոգեւոր մէկ պատուէրը (Բ. Օր. Ը, 3), կը կեդրոնանայ մարդկային գոյութեան համար շատ աւելի կարեւոր առաջնահերթութեան վրայ, թէ՛ «Գրուած է. Միայն հացով չէ որ մարդը կ'ապրի, այլ ամէն խօսքով՝ որ կ'ելլէ Աստուծոյ բերնէն» (Մտ. Դ, 3):

Նախնական եկեղեցին որդեգրեց այս սովորութիւնը հիմնուելով թէ՛ Հին Կտակարանի աւանդութեան եւ թէ՛ Յիսուսի տուած անձնական օրինակին վրայ:

Մինչև Դ. դար պահպանողութեան շրջանը ընդամենը չաբաթ մը կը տեւէր, առնչուելով Աւագ Շաբթուան Քրիստոսի Չարչարանքներուն եւ Խաչելութեան Խորհուրդին հետ: Դ. դարէն ետք, յատկապէս արեւելքի եկեղեցիներուն մէջ, սկսաւ ընդհանրացում գտնել քառասուն օրերու պահպանողութեան շրջանը, քառասունը նկատելով իբրեւ կրօնական խորհրդաւոր թիւ մը, Ս. Զատիկին հոգեպէս նախապատրաստուելու դիտումով:

Հայաստան, որ Դ. դարու սկիզբը՝ 301 թուականին Քրիստոնէութիւնը պետական պաշտօնական կրօն հռչակեց, շուտով ընդունեց քառասուն օրերու պահպանողութեան սովորութիւնը, ծիսական հետեւեալ տրամաբանութեամբ.

— Մեծ Պահքը կը սկսի Բուն Բարեկենդանի երկուշաբթիով ու կը տեւէ մինչև Ծաղկագարդին նախորդող Ղազարու յարութեան Շաբաթ օրը, որ կ'ընէ 6 շաբաթներու շրջան մը՝ 6x7=42: Այս հաշուարկին մէջ, ինչպէս քիչ առաջ ակնարկեցի, չեն մտներ Ծաղկագարդին նախորդող Ղազարու յարութեան Շաբաթ օրը, ինչպէս նաեւ Ծաղկագարդի Կիրակին: Հետեւաբար, եթէ վերի 6 շաբթուան եօթնական օրերէն գոյացող 42 թիւէն վերջին շաբաթ օրն ու Ծաղկագարդի Կիրակին դուրս հանուի, կը մնայ 40 օր:

— Աւագ Շաբթուան 6 օրերը, որոնք Ծաղկագարդին հետեւող երկուշաբթիով կը սկսին, վերոյիշեալ քառասունքին մաս չեն կազմեր, թէպէտ անոնք խիստ պահպանողութեան օրեր կը նկատուին, բայց կը կապուին ուղղակի Յիսուսի Չարչարանքներու, Խաչելութեան եւ Մահուան Խորհուրդներուն:

Դեռ կընա՞յ Մեծ Պահքը հայ իրականութեան համար, եկեղեցական հին սովորութիւն մը ըլլալէ բացի, ունենալ իմաստ մը, մասնաւորապէս արեւմուտքին երկիրներու բազմազգ եւ բազմամշակութային դրուածքին, նաեւ ընկերային հասարակարգի յարափոփոխ արժէքներու եւ ըմբռնումներու յորձանուտին մէջ: Ի՞նչ կը նշանակէ այսօր հայ մարդուն համար պահպանողական հոգեւոր կրթութեամբ նախապատրաստուելի Փրկչի Ս. Յարութեան տօնին. ապրիլ մտային եւ հոգեկան ներհայեցողութեան արդիւնալից ժամանակահատուած մը: Կարելի՞ է արդեօք տարուան օրերու ընդհանուր տաղտուկին մէջ գտնել, ի վերջոյ, պահ մը կեդրոնացումի՞ հոգեպէս, ինչո՞ւ չէ նաեւ ֆիզիքապէս վերանորոգուելու համոզումով: Հարցումը՝ թէ՛ ի՞նչ իմաստ ունի իմ անձնական գոյութիւնը: Զայն ինչպէ՞ս կընամ իմ մարդ կոչումին համապատասխան արժէքով արդիւնաւորել: Ո՞վ եմ ես սա տիեզերքի անհունութեան, աշխարհ, մարդ եւ Աստուած յարաբերութեան մէջ: Խորքին մէջ, ինչո՞վ է որ կը տարբերիմ ուրիշ արարածներէ: Շնչաւոր եւ անշունչ գոյերուն մէջ, ո՞րն է իմ առանձնայատկութիւնը: Ի՞նչ է իմ գոյութեան արժէքն ու առաքելութիւնը. բայց, ի վերջոյ յամենայնի, ո՞վ եմ ես: Ինչո՞ւ համար ես գոյութիւն ունիմ անգոյութիւն ըլլալու փոխարէն: Ունի՞մ իմ գո-

յուժիւնը նպատակ մը, թէ ան ընդամէնը պատահականութիւն է, արդիւնք՝ բնական պայմանաւորուածութեան եւ կեանքի զարգացման տեսութեան:

«Ո՞վ է մարդը՝ որ գայն կը յիշես, կամ մարդու որդին՝ որուն կ'ընդունիս» (Սաղ. Ը, 4) կը խորհրդածէ Սաղմոսերգուն: Արդարեւ, մենք կորսնցուցած ենք հոգեւոր-բարոյական մեր ներքին զգացողութիւնը այն մասին, որ մեր առանձնայատուկ դիրքը գերազանցապէս կը հիմնուի այն յարաբերութեան վրայ, որ Աստուած մեզի կը շնորհէ եւ ստոյգ մեզմէ իւրաքանչիւրին հետ կը ստեղծէ:

Մեր առօրեայ կեանքին հեւքը, մեր ուրախութեան եւ տրտմութեան բոլոր պահերը լեցուած են աստուծային այս եզակի շնորհքով: Քրիստոնեայ մարդը կը հաւատայ, որ ան մեզքի տիրապետութենէն եւ մահուան կործանարար ուժէն ընդմիշտ ազատագրուած է մեծ փրկագինով մը՝ Քրիստոսի Չարչարանաց, Խաչելութեան, Մահուան եւ Յարութեան փրկագործ խորհուրդով: Ան որ անմեղ էր, կամաւորաբար ենթարկուեցաւ մեզքին՝ խորտակելու համար անոր զօրութիւնը: Ան որ անմահ էր՝ մեռաւ, իր հրաշափառ Յարութեամբ ապահովելու համար մարդ արարածի գոյութիւնը՝ դէմ յանդիման իր Արարչին:

Արդի ընկերային կեանքին սովորութիւններն ու օրէնքները, շուկայական խօլ դրուածքի հրամցուածներուն ենթակայ սպառողական հասարակութիւնը, նաեւ նիւթիւն ճոխութիւնը, ընտրելու կարելիութեանց մէջ խայտաճամուկ բազմազանութիւնը, անգամ բարօր պայմաններու ստեղծումը չեն կրցած ամբողջապէս ապահովել սրտի այն գոհունակութիւնը, զոր արդարեւ մենք մեր էութեան մէջ կը փնտռենք:

Մեր բանականութեամբ, գիտութեան եւ ճարտարարուեստի հսկայ նուաճումներով թերեւս յաջողած ենք լուծել նիւթական աշխարհին հետ կապ ունեցող բազմաթիւ դժուարութիւններ, խնդիրներ, բայց մենք մեր խնդիրը՝ մարդու բարգոյթը չենք կրցած լուծել: Բանականութեան լոյսով լուսաւորած ենք շատ բան, բայց անոր կողքին աւելցած է մեր անորոշութիւնն ու մթութիւնը, ոչ թէ արտաքին աշխարհի հետ ունեցած մեր յարաբերութեան մէջ, այլ՝ մեր ներսիդին: Գուցէ Բաբելոնի բարձրաբերձ աշտարակներ կառուցելու ալ պէտք չունենանք պաշտպանուելու համար բնական աղէտներու դէմ. երկիր մոլորակէն հեռանալու եւ ուրիշ մոլորակներու վրայ հաստատուելու հնարաւորութիւններ գիտութեան անուրջներն ու արկածախնդրութիւնները ըլլալէ հետզհետէ կը դադրին, դառնալով շօշափելի իրականութիւն: Բայց, միեւնոյնն է, ո՞վ պիտի կանգնէ մեզ այն ահաւոր աղէտին առջեւ, որ մեր ներաշխարհի սնանկութենէն կուգայ: Ո՞վ պիտի սրբէ մեր արտասուքը, երբ իյնանք մեր հողի անյատակ պարապուտեան մէջ: Մեր մէջ օր ըստ օրէ կ'աճի վախը, թէ պիտի գայ ժամանակ եւ մենք պիտի մնանք անօթի՝ նստած ճոխ սեղաններու շուրջ: Ահաւորը ոգիի՝ սովն է եւ ոչ թէ նիւթեղէն սնունդին պակասը:

Այսօր աւելի քան երբեք կը գտնուինք բարոյական հրամայականի մը առջեւ, երբ աշխարհի դրամատիրական հասարակարգը խոր ճգնաժամ կ'ապրի, նոյնիսկ տնտեսապէս ապահով նկատուած գերհզօր պետութիւններուն եւ երկիրներուն մէջ: Պէտք է՞ վերատեսուլթեան ենթարկել մեր կեանքը, մտածելաոճը, կենցաղավարութեան զանազան ձեւերն ու սովորութիւնները: Ժամանակը է՞ զգաստանալու, գիտակցելով նաեւ մեր հոգեկան մնայուն գոհունակութեան, կեանքի իմաստաւորումի եւ գոյութեան արժեւորման պակասին: Մեզի նոր արեւելում է պէտք, քաջութիւն՝ դիմազրաւելու ժամանակի մարտահրաւէրները՝ նաեւ իր ստուերոտ կողմերով, ընկճուածութիւն, գործազրկութիւն, ընկերային եւ հասարակական կեանքի մէջ մեկուսացում, մտային գերյոզնածութիւն, ընտանեկան տարատեսակ նեղութիւններ, եւ մասամբ նոցին:

Քրիստոնեան, յիշուի՛, կը դիտէ ու կ'ըմբռնէ այս բոլորը Յարութեան կենարար լոյսին տակ: Ամուր հաւատքի, համբերատար լոյսի եւ ընդառաջող սիրոյ մէջ ան կը գիտակցի, որ իր գլխուն վերեւ եւ իր սրտին մէջ Աստուած է որ կը թագաւորէ, թէ գորշ եւ ցուրտ ամպերուն ետեւ գոյութիւն ունի արեգակը՝ իր լուսաշող եւ ջերմ ճառագայթներով, իսկ փոթորիկներէն վերջ լուսաժպիտ ծիածանն է որ իր երբնեւրանգ կամարը կը կապէ երկնակամարին վրայ:

Մեծ Պահքի եւ ինքնամփոփումի քառասնորդաց այս ժամանակահատուածի ընթացքին, մեզի կը մնայ մեր մասնաւոր ուշադրութեան առարկան դարձնել երեք բան.

1. Այն ինչ որ կը սիրէ կոկորդը՝ անպայման օգտակար է մարմնին:

2. Աստուած աշխարհը ստեղծած է մեր փոքրիկ ստամբօսներուն համար:

3. Ուտեստեղէնի վերաբերեալ ծիսական կանոններուն պահպանումով է որ կ'արդարանանք ու կը ստանանք մեղքերու թողութիւն, այլ՝ հաւատքով յուսացուած սիրոյ իրականացումով՝ մեր մարդավայել կեանքին մէջ:

Այս առթիւ, յանձնարարելի պիտի ըլլայ մասնակցիլ եկեղեցիներուն մէջ պաշտուող ժամակարգութեանց հոգեպարարար արարողութիւններուն, յատկապէս հետեւիլ Ս. Մեսրոպ Մաշտոցիին վերագրուած ապաշխարութեան վերացող եւ վեհացող շարականներուն, արեւագալի, խաղաղական եւ հսկումի եզակի արժէք ներկայացող պաշտամունքներուն, որոնք, մեծաւ մասամբ, անզուգական ստեղծագործութիւններն են Ս. Ներսէս Շնորհալի Հայրապետին:

Վերը արդէն իսկ յուշեցինք, որ հարկ է զգուշանալ պահ՛ բառին իսկական նշանակութիւնը սահմանափակելէ, անոր առհասարակ տալով կերակուրէ գրկուելու իմաստ մը: Պահեցողութիւնը եթէ միայն կերակուրը ըլլար, կամ ինքզինք մարմնապէս տրամեցնելն ու չարջրկելը, անիմաստ պիտի դառնար ոչ միայն այսօրուան, այլ բոլոր ժամանակներուն

համար: Այս առումով, մասնաւոր նշանակութիւն ունի ծոմապահու-
թեան մասին Յիսուսի ուսուցումը Լերան Քարոզին մէջ, ուր կ'ըսէ.

«Երբ ծոմ կը պահէք, տրտումներս մի՛ ըլլաք կեղծաւորներուն
նման, որոնք իրենց երեսը կը կախեն, որպէսզի մարդոց ցոյց տան թէ
ծոմ կը պահեն: Ճշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի, որ միայն այդ է անոնց վար-
ձատրութիւնը: Ընդհակառակը, երբ դուն ծոմ պահես, օձէ՛ գլուխդ եւ
լուս՝ երեսդ, որպէսզի չերեւնաս մարդոց թէ ծոմ կը պահես, այլ՝ միայն
Հայրը, որուն չես տեսներ, եւ բու Հայրդ, որ կը տեսնէ կատարածդ
գաղտնապէս, քեզ պիտի վարձատրէ յայտնապէս» (Մտ. 2, 16-18):

Շահեկանութեան իմաստով, այստեղ աւելորդ պիտի չըլլայ Յով-
հաննէս ԻԳ. Սրբազան Պապի կեանքէն պատմել փոքրիկ միջադէպ մը:

Քանի մը ծիրանաւորներու հետ, մտերմիկ հանդիպումի մը առթիւ,
Յովհաննէս ԻԳ., որ արդարեւ բարի եւ սրբակեաց Քահանայապետի մը
համբաւը ունէր, կը փափաքի իր հիւրերուն անձամբ հիւրասիրել սիկառ
մը: Մինչ ան բուրումնաւէտ գլանիկներով լեցուն տուփիկը կարգով իր
կարտինալներուն կը մօտեցնէր, անոնցմէ մին կտրուկ կը մերժէ օգտուել
հիւրասիրութենէն, ու կ'առարկէ ըսելով. «Ես ասանկ տկարութիւն մը
չունիմ»: Պապը հատ մը անոր կը նայի ու հայրական բարի ժպիտը դէմ-
քին՝ կը պատասխանէ. «Եթէ ասիկա տկարութիւն մը ըլլար, ստո՛յգ կը
վերցնէիր զայն»:

Առակս զի՞նչ ցուցանէ. որ ճշմարիտ պահեցողութիւնը ոչ թէ ու-
տելիքէ, խմելիքէ կամ մարմնական այլ պահանջքներէ, իր նեղ իմաս-
տով, ինքզինք զրկելու ճիգին մէջ կը կայանայ, այլ ան կամաւոր զոհո-
ղութեան լուրջ մօտեցում եւ գիտակից յանձնառութիւն կը պահանջէ՝
անձնապէս վերանորոգուելու, հոգեպէս մաքրուելու, խղճով թեթեւա-
լու եւ Աստուծոյ առջեւ արդարանալու համար:

Այս իմաստով, մեր եկեղեցւոյ մեծագոյն ուսուցիչներէն՝ Ս. Գրիգոր
Վրդ. Տաթեւացի իր արժէքաւոր հատորներուն⁽¹⁾ մէջ պահոց եւ պահեցո-
ղութեան մասին կ'ընէ օգտաշատ խորհրդածութիւններ, որոնց ամփո-
փոյքը կը ներկայացնենք ստորեւ.

Մարմնի հիւանդութիւնները զանազան են, ու անոնցմէ ամէն մէկն
ունի իր բուժման յատուկ կերպն ու դեղը: Պարագան նոյնն է նաեւ
հոգիին. կան հոգեկան տարաբնոյթ հիւանդութիւններ եւ հոգեկան լա-
ւագոյն դեղը պահեցողութիւնն է: Մարմնաւոր հիւանդութիւններն ու
ախտերը կը բուժուին բժիշկներու կողմէ՝ դեղօրայքով կամ վիրահատու-
թիւններով: Հոգեկան հիւանդութիւնները կ'ապաքինուին Աստուծոյ
մեղսաքաւիչ եւ փրկարար ներգործութեամբ, որուն լաւագոյն եւ ամե-
նաազդու միջոցը պահեցողութիւնն է:

Ըստ Տաթեւացիի, մարդու ներաշխարհը՝ հոգին ու միտքը սնուցա-
նող, զանոնք հարստացնող մեծագոյն առաքինութիւններ կամ կենդա-
նական գորութիւններ կը հանդիսանան գիտութիւնը, հաւատքը, յոյսն

ու սէրը, որոնց տկարացումը հոգին կը հիւանդացնէ, իսկ պակսիւր՝ ստոյգ կը սպաննէ: Իսկ նշուած այս առաքինութիւններուն զօրացումը հոգիին կուտայ առողջութիւն եւ լեցուն կեանք:

Այս ուղղութեամբ, եռամեծ Վարդապետը՝ Տաթեւացի կը նշէ պահեցողութեան երեք տեսակներ.

- Պահոց տարբերութիւնը
- Պահոց սրբութիւնը
- Պահոց օգտակարութիւնը

1. Պահոց տարբերութիւնը

Գոյութիւն ունին պահեցողութեան տարաբնոյթ ձեւեր, որոնք ընդունելի չեն Աստուծոյ.

ա. Երբ պահեցողութիւնը բունի կամ պարտադրուած ըլլայ, օրինակ՝ դժոխքին մէջ արգելափակուածները, որոնք կը պատժուին զրկանքներով, բայց արդարութիւն չեն գտներ Աստուծոյ մօտ, որովհետեւ տանջուելն ու զրկուելը անոնց կողմէ կամաւոր կերպով կատարուած գործողութիւն մը չէ, այլ՝ այդ ակամայ մաս կը կազմէ իրենց գոյութեան, իբրեւ հետեւանք ծանր եւ անապաշխար մնացած մեղքերու:

բ. Երբ մէկը պահեցողութիւն ընէ հիւանդութեան պատճառով, այլեւ՝ նիհարնալու կամ գեղեցկանալու նպատակով, արդարութիւն չի գտներ Աստուծոյ մօտ:

գ. Երբ մէկը պահեցողութիւն ընէ արծաթասիրութեան կամ ազահութեան հետեւանքով, արդարացուցիչ չէ, քանի որ իր պահեցողութեան շարժառիթը ոչ թէ իր հոգիին փրկութիւնը, այլ հարստութեան կուտակումն է, որուն մէջ ան իր կեանքին ապահովութիւնը կը փնտռէ:

դ. Երբ մէկը պահէ պահէ կեղծաւորութեան կամ փառասիրութեան համար, նմանապէս ընդունելի չէ, քանի որ այս ժուժկալութեան նպատակը ապաշխարհել չէ, եւ ոչ ալ՝ սիրայօժար զոհողութիւններով զԱստուած փառաբանել:

Հետեւաբար, Աստուծոյ առջեւ ընդունելի է միայն այն պահեցողութիւնը, որ հաւատքին եւ ինքնագոհողութեան ամբողջանուէր գիտակցութեամբ՝ Աստուծոյ սիրոյն եւ Անկէ մեղքերու թողութիւն ստանալու աննահանջ յոյսով, ենթակային կողմէ յօժարութեամբ կ'իրագործուի, իբրեւ կամքի բուրվառով մատուցուած ընծայ եւ հոգեւոր պատարագ՝ զոհաբերութեան սրբազան խորանին:

2. Պահոց Սրբութիւնը

Վերոնշեալներէն բացի, կայ նաեւ պահեցողութիւն մը, որ կը միտի մաքրել սիրտը չորս գլխաւոր մեղքերէ: Սոյնը անհրաժեշտութիւն մըն է պահպանելու համար ներքին զգայարաններու սրբութիւնը, որպէսզի միտքն ու հոգին, որոնք արտաքին կամ ֆիզիքական զգացողութեանց

վրայ ազդիչներ են, հեռու մնան փորձութիւններէ:

ա. Չար խորհուրդներէ

բ. Պատրանքներէ

գ. Կամքի թուլութիւնէ

դ. Չար ցանկութիւններէ եւ սովորութիւններէ

Ապա, արտաքին զգալարանները պաշտպանելու համար, հարկ է պահել անձը մարմնի հինգ ախտաւոր զգայութիւններէն՝ տեսնելու, լսելու, հոտոտելու, ճաշակելու եւ շօշափելու չարք:

Նաեւ՝ պահեցողութիւն եւ բացարձակ զգուշաւորութիւն է պետք եօթ մահացու մեղքերէ՝ հպարտութենէ, նախանձէ, բարկութենէ, ծուլութենէ, ագահութենէ, որկրամոլութենէ եւ բղջախոս ցանկութենէ:

Այս հասկացողութեան ընդհանուր լոյսին տակ նոր արժէք եւ իմաստ կը ստանայ նաեւ Տասնաբանեայ Պատուիրաններուն պահեցողութիւնը, որոնց հինգը յանձնարարական, իսկ միւս հինգը հրաժարական են:

Յանձնարարականներ՝

ա. Ես եմ քու Տէր Աստուածդ, ինձմէ զատ ուրիշ աստուածներ չունենաս.

բ. Կուռքեր չշինես քեզի համար,

գ. Աստուծոյ անունը ի գուր տեղը չյիշես,

դ. Շաբաթ օրը սուրբ պահես,

ե. Պատուէ հայրդ ու մայրդ, որպէսզի բարիք գտնես եւ երկար օրերու կեանք ունենաս:

Հրաժարականներ՝

զ. Մի՛ սպաններ,

է. Մի՛ շնանար,

ը. Մի՛ գողնար,

թ. Մի՛ սուտ վկայեր,

ժ. Մի՛ ցանկար ընկերոջդ ունեցուածքը:

3. Պահոց Օգտակարութիւնը

Պահոց օգտակարութիւնը կը ներկայանայ նոյնպէս եռակի իմաստներով. մարմնական առողջութիւն կամ ցաւերու բժշկութիւն, չարին դէմ յաղթանակ, եւ մտքի բարձրացում:

Չափազանցութիւնը յոռեգոյն մեղք է եւ միաժամանակ պատճառ՝ շատ մը չարիքներու: Չափաւորութեան զգացումը, մինչդեռ, բարիք մըն է եւ ստացում՝ առաքինութիւններու: Շատակերութիւնն ու ամէն բան ճաշակելու եւ ըմպելու անսանձ ցանկութիւնը մարդու, ի վերջոյ, ինքնակործան է, որովհետեւ ոչ միայն ընդհանրապէս ուտելը, այլ նաեւ շատ ուտելը ծանր վնաս կը հասցնէ անոր առողջութեան: Հետեւաբար, մեր սրբուհի մայրը՝ Եկեղեցին, կը սահմանէ տրամաբանուած չափաւոր-

րութին մը ուտելիքներու քանակի, որակի եւ տեսակի մէջ, ի խնդիր հոգեկան եւ մարմնական ցաւերու ապաքինման:

Մեղքը, որ բոյն դրած է մեր ներսիդին, հոգիի ամենամեծ թշնամին է: Չափաւորութեան պակասը միեւնոյն ատեն մեր մէջ կ'աւելցնէ ցանկութիւններու բորբոքը, որ կը խոնարհեցնէ հոգին տարատեսակ մեղքերու եւ գեանաքարչ սովորութիւններու մէջ. զոր օրինակ՝ բարկութիւն, գիշուութիւն, շնութիւն, ծուլութիւն, ագահութիւն, եւլն.: Որպէսզի մեր մէջ չպարարտանայ թշնամին, որ մեղքն է, եւ իր կարգին չապականէ հոգին, մեր սրբուհի մայրը՝ Եկեղեցին կը յանձնարարէ պահեցողութիւնը իբրեւ ազդու միջոց՝ մեղքի դէմ յաղթանակի եւ ցաւերու բժշկութեան:

Լեցուն ստամոքսը կը թմրեցնէ մարմինը եւ կը բթացնէ միտքը: Մարմինը, հոգին ու միտքը արդիւնաւէտ աշխուժութեամբ օժտելու համար պահեցողութիւնը անհրաժեշտ պայման մըն է, որպէսզի միտքը հեռու մնայ ամէն տեսակի խուռացումէ, կարենալ վերամբարձ սաւառնելու դէպի աստուածային ճանաչողութիւնը, հրաժարելով չարէն ու աշխարհի վաղանցուկ ստույգութիւններէն:

Պահքը՝ մեր մայր եւ սուրբ եկեղեցիին մեզի շնորհած հոգեւոր, մտաւոր եւ մարմնաւոր մէկ կրթութիւնն է, ինքզինքը ճանչնալու, հոգեկան արժէքներ գնահատելու եւ աստուածատուր մեր կեանքը կարենալ առ առաւելն ճշմարիտ իմաստաւորելու համար:

Հոսսկ բանիս, օգտաշատ է պահոց մասին ցարդ կատարուած քննարկումներն ու խորհրդածութիւնները եզրափակել Ս. Գրիգոր Տաթեւացի եւ եռամեծ Վարդապետի հետեւեալ գեղեցիկ արտայայտութեամբ, որ ստորեւ կը մէջբերենք իր օգտագործած հարազատ լեզուով եւ ոճաբանութեամբ.

«Ի ձեռն պահոց յարդարի հոգեւոր սէրն առ Աստուած, եւ առ ընկերն ւփոյ շերմութիւն սիրոյն: Եւ միտքն վերամբարձեալ թեթեւնայ ի ձեռն պահոց, եւ զամենայն բարիս որ ի նմա եւ զճշմարտութիւն ճանաչէ, եւ հեռանայ ի չարեաց եւ ի ստուրբանց աշխարհի: Այս ամենայն օգտութիւնք ի պահոց լինին վասն այնորիկ, որքան առաւել պահեմք, առաւել օգտութիւն հոգեւոր ի մեզ ժողովեմք՝ ի Փառս Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. ամէն»⁽²⁾:

Այս է ահաւասիկ, Հայ Եկեղեցոյ քառասորդաց կամ Մեծ Պահքի աւանդոյթը, որուն հոգեւոր եւ նիւթական գործադրումին ընդմէջէն, հաւատացեալ Հայ մարդը կը նախապատրաստուի մաքուր եւ լուսաւորուած հոգիով արժանապէս դիմաւորելու Տիրոջ Հրաշափառ Ս. Յարութեան Աւետիար:

Հոռոմէացի բանաստեղծներէն Յուվենալ, իր սաթիրներէն մէկուն մէջ, հին Հոռոմի քաղաքացիներուն դիտել կուտայ. «Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano — Աղօթքը կը միտի ունենալ առողջ միտք՝ առողջ մարմնի մէջ»: Նոյն յանձնարարութեամբ պիտի փափաքինք, որ

Մեծ պահքի այս շրջանին հայ հաւատացեալին կամաւոր պահեցողութիւնը ընդունելի ըլլայ Աստուծոյ առջեւ, ունենալու լուսաւոր հոգի, մաքուր խիղճ եւ միտք բարի՝ առողջ մարմնի մէջ:

Գոկտ. Աբէլ Քինյ. Մանուկեան
Ժընեւ, 19 Փետրուար 2012
Բուն Բարեկենդան եւ սկիզբ Մեծի Պահոց

ԾՆԹ.

1. Հմմտ. Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք Հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1729, էջ 649-654, Ամառան, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 357-359:
2. Հմմտ. Տաթեւացի, Ամառան, Կ. Պոլիս, 1741, էջ 359:

ՄԱՐՄԻՆԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՅ

ԱՌԱՋԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ

«Քրիստոս արդարեւ մեռելներէն յարութիւն առած է, որպէս առաջին օրինակ մեռելներու յարութեան: Ինչպէս մարդով մը սկիզբ առաւ մահը, նոյնպէս մարդով մը սկիզբ կ'առնէ մեռելներու յարութիւնը: Ինչպէս Ադամէ ծնածները բոլորն ալ կը մեռնին, այնպէս ալ Քրիստոսէ ծնածները բոլորն ալ պիտի կենդանանան: Բայց իւրաքանչիւրը իր կարգին: Այժմ երախայրիքը՝ Քրիստոս, իսկ իր երկրորդ գալուստին՝ բոլոր իրեն պատկանողները, որմէ ետք պիտի գայ վախճանը, երբ Քրիստոս թագաւորութիւնը պիտի յանձնէ Հօր Աստուծոյ, ոչնչացնելէ ետք ոգեղէն աշխարհի չար իշխանութիւնները, պետութիւնները եւ զորութիւնները» (1 Կոր. 15.20-24):

Միշտ ալ, Յիսուս Քրիստոսի յարութիւնը մեռելներէն կասկածի տակ առնուած է, եւ ասիկա չի զարմացներ մեզ, որովհետեւ մեռելներու յարութիւնը ընդհանրապէս այս երեւոյթին հետ կապուած է:

Նախ մարդկային տրամաբանութիւնը, եւ երկրորդ՝ գիտակցութիւնը, այսինքն մարդուն յանցաւորութեան զգացումը, կը պայքարին այս ճշմարտութեան դէմ: Այս դաշտերուն վրայ կ'աշխատի սատանան, որուն գօրութիւնը Յիսուս Քրիստոսի մահով եւ յարութեամբ կտորած է, եւ որ մարդոց սիրտէն մարդու Որդիին յաղթանակին ճանաչողութիւնը կ'ուզէ անհետացնել: Այս անձը, խաւարներու իշխանը, որ մարդուն վրայ ազդեցութիւն ունի մեղքի գոյութեան պատճառով եւ զայն կ'արգելափակէ իր ամբողջ կեանքին ընթացքին: Մարդը չի կրնար ձեռքազատուիլ այս հսկայ էակէն, եւ յաճախ անոր գործիքը կը դառնայ՝ իրագործելով իր նպատակները:

Քրիստոս կեանքը եւ անախտականութիւնը ցուցուց Աւետարանի միջոցով, երբ իջնելով Սատանային քաղաքին մէջ՝ իր մահով ու յարութեամբ անոր ուժը կասեցուց: Եւ հիմա, ով որ հաւատքով Իրեն կը դիմէ, Սատանայի ազդեցութենէն առ յաւէտ ազատագրուած է: Թշնամիին գօրաւորագոյն գէնքը՝ մահը, այլեւս զինք չի յուզեր, ան յաղթանակի վերածուած է:

Այս պատճառով, Սատանան, իր բոլոր գէնքերով, կ'աշխատի մոռցնել տալ մարդկութեան Յիսուս Քրիստոսի յարութիւնը մեռելներէն, ճշմարտութիւն մը որ փրկութիւն եւ կեանք կ'ընձեռէ, եւ նաեւ թշնամիին ամբողջական անկումը կ'ըսէ:

Վերադառնալով մեր նիւթին, յիշենք թէ ըսինք «Քրիստոս արդարեւ մեռելներէն յարութիւն առած է»: Աքանչելի եւ զօրաւոր արտայայտութիւններ, որոնք առաքեալին իր յարութեան վարդապետութիւնը կը թեւադրեն: «Քրիստոս յարութիւն առած է». այս իրականութիւնը արդէն

բաւարար է մեզի համար: Երբ Աստուած կը խօսի, մենք պիտի լռենք, եւ Քրիստոսի յարութեան համար կուտայ այնքան փաստեր, որ մենք անժխտելի իրականութիւն մը պիտի սեպենք զայն, եթէ չենք ուզեր առաքեալը եւ Տիրոջ միւս աշակերտները ստախօս անուանել: Բացառուած է ուրիշ ամէն կարելիութիւն: Լուրջ դարձ մը կը պարտադրուի մեզի:

Ոմանք ըսած են թէ աշակերտները հաւատացեալի խաբկանքի մը զոհ գացին, երբ իրենց Տիրոջ յարութեան հաւատացին: Այսինքն, թէ անոնք այնքան հաւատք ունէին իրենց Տիրոջ յաղթանակող ուժին վրայ, եւ այնքան զինք տեսնել կը բաղձային, որ զինքը մարմնապէս տեսնել կարծեցին: Այս տեսակէտին համաձայն, աշակերտները տեսիլք մը ունեցան:

Բայց հակառակն է ճիշտը: Երբ աշակերտները լսեցին որ Յիսուս յարութիւն առած է, չհաւատացին, որովհետեւ չէին սպասեր այդ լուրին: Անոնք կը յուսային որ Իսրայէլի թագաւորութիւնը պիտի վերահաստատուի եւ ժողովուրդը պիտի ազատագրուի հռոմէական տիրապետութենէն. եթէ Յիսուս յարութիւն չառնէր, ամեն ինչ մութ էր անոնց համար: Ինչ որ Տէրը իրենց ըսած էր իր յարութեան մասին չբաւեց, որովհետեւ անոնք շատ զարմացան (Ղուկ. 24, 22, 23): Նոյնիսկ երբ Յիսուս անձնապէս իրենց ներկայացաւ, անոնք ոգի մը կը կարծէին տեսնել, եւ Տէրը յստակ եւ անժխտելի փաստերով իրենց ցուցուց թէ ինքը իրական մարդ մըն է, մարմին ունեցող: «Նայեցէ՛ք ձեռքերուս եւ ոտքերուս, նոյնիքն ե՛ս եմ: Շօշափեցէ՛ք զիս եւ պիտի տեսնէք որ միս ու ոսկոր ունիմ, բան մը՝ որ ոգին չունենար»...Եւ մինչ իրենց ուրախութենէն չէին հաւատար եւ տակաւին զարմացած էին, Յիսուս ըսաւ անոնց. «Ուտելիք բան մը ունի՞ք հոս»: Անոնք իրեն տուին խորոված ձուկի կտոր մը եւ մեղրի խորիսիս, եւ ինք անոնց դիմաց կերաւ» (Ղուկ. 24, 39-43):

Եւ խորունկ ուրախութեամբ ընդունեցին սքանչելի իրականութիւնը, թէ Յիսուս, խաչուելէ ետք, մեռելներէն յարութիւն առաւ, եւ թէ ան ոգի չէ, տեսիլք չէ, այլ իրական մարդ մը, որ իրենց դէմ կը կենայ, կ'ուտէ ու կը խմէ իրենց նայուածքին տակ:

Ըսուած է նաեւ թէ Ղուկաս աւետարանիչը աւելի ուշ լսած է այս բաները, թէ ան ականատես կամ ականջալուր չէ: Այս առարկութիւնն ալ պէտք չէ անտեսել, որովհետեւ եթէ նոյնիսկ Յովհաննէսի Աւետարանը մոռնանք (20, 19-29), Առաքեալներու գործերուն մէջ (10րդ գլուխ) կը կարդանք. «Մենք վկայ ենք այն բոլորին, որ անիկա կատարեց չրէաստան երկրին եւ Երուսաղէմի մէջ: Չայն խաչափայտէն կախելով սպանեցին, բայց Աստուած երրորդ օրը յարուցանեց զայն եւ ուզեց որ անիկա երեւի ո՛չ թէ ամբողջ ժողովուրդին, այլ մեզի՝ վկաներուս, որ առաջուց ընտրուած էինք Աստուծմէ, եւ Յիսուսի հետ կերանք ու խմեցինք մեռելներէն յարութիւն առնելէն ետք» (Հ. 39-41): Հոս, Պետրոս առաքեալ ականատես եւ ականջալուր վկայի մը նման կը պատմէ. մեզի կը մնայ կամ զինք ստախօս մը համարել եւ կամ հաւատքով ընկալել իր

կանչը: Ուրիշ ելք չկայ:

Բայց աւելի հեռու երթանք: Ա. Կորնթացւոց 15րդ գլուխի առաջին մասին մէջ, Պօղոս առաքեալ մեզի կ'ուսուցանէ թէ Քրիստոս մեռաւ մեր մեղքերուն համար եւ թէ ան երրորդ օրը յարութիւն առաւ, Սուրբ Գիրքին համաձայն: Պէտք չկայ ըսելու թէ խօսքը Հին Կտակարանին մասին է: Ուղղակիօրէն թէ անուղղակիօրէն, անոնք Յիսուսի մահուան եւ յարութեան մասին վկայած են: Դեռ Աբրահամի քով, յարութեան, նոյնիսկ մեռելներէն յարութեան գաղափարը կը գտնենք: Երբ ան իր զաւակը Իսահակ յօժարեցաւ զոհաբերել, յարութեան հանդէպ հաւատքը այնքան վառ էր իր հոգիին մէջ, որ իր միակ, սիրելի զաւակը Աստուծոյ նուիրեց: Համաձայն Աբրահամի, եթէ Աստուած իր Իսահակ որդին կ'ուզէր զոհաբերել, նաեւ զայն մեռելներէն պիտի յարուցանէր (տե՛ս Եբր. 11. 17-19):

Հին Կտակարանին մէջ աւելի յստակ եւ ճշգրիտ յայտարարութիւններ ալ կան: Սաղ. 16, 10ը հետեւեալը կը յայտարարէ. «Որովհետեւ իմ անձս գերեզմանին մէջ պիտի չլծողուս, ու քու սուրբիդ ալ ապակա-նութիւն տեսնել պիտի չտաս»: Այս խօսքը կը վերագտնենք Գործ. 13ի մէջ, Պօղոսի բերնին մէջ, իբրեւ Յիսուս Քրիստոսի յարութեան մէջ մարգարէական վկայութիւնը: Նոյն մարգարէութիւնը կը գտնենք Եսայի 53.10ի մէջ. «Տէրը հաճեցաւ, որ ան ճգմուի եւ տագնապի հանդիպի, երբ իր անձը մեղքի համար ողջակիզէ, Անիկա սերունդ պիտի տեսնէ, իր օրերը պիտի երկնցնէ Ու Տիրոջը կամքը անոր ձեռքով պիտի յաղորդ»:

Թէեւ Հին Կտակարանին մէջ մեռելներէն յարութեան գիտակցութիւնը նոյնքան զօրաւոր չէր կրնար ըլլալ որքան Նոր Կտակարանին մէջ, երբ Յիսուս Յարութիւն առած էր, բայց ճոն կան յստակ հաստատումներ, ուր կ'երեւի թէ Յիսուս Քրիստոսի մահը եւ յարութիւնը շատոնց վկայուած էին, եւ թէ հաւատացեալները մահէն ետք կեանքի մը հաւատքը ունէին (տե՛ս մանաւանդ Դանիէլ 12,13):

Սուրբ Գիրքը առաջին վկան է, որ Ա. Կոր. 15, 3-4-ը կը յիշատակէ: Յետոյ կուգան կենդանի վկաները՝ Պետրոս, առաքեալները (Հ. 5), միատեղ խմբուած հինգ հարիւր հաւատացեալները, Յակոբոսը, բոլոր առաքեալները (Հ. 7), Պօղոս ինքը, որոնց բոլորին ալ Յիսուս երեւցաւ: Եօթնեակ մը վկայութիւն, որ մեր սիրտին կը խօսի, անխախտելի վկայութիւն մը՝ աստուածօրէն կատարեալ:

Լսենք թէ ինչ կ'ըսէ առաքեալը Կորնթացիներուն թուղթին մէջ. «Երբ կ'ըսենք՝ «Մեռելները յարութիւն չեն առներ», Քրիստոսի յարութիւնն ալ մերժած կ'ըլլանք: Իսկ եթէ Քրիստոս յարութիւն առած չէ, ինքնախաբէութիւն է ձեր հաւատքը. ինչ որ կը նշանակէ՝ թէ տակաւին ձեր մեղքերուն մէջ էք: Ուրեմն ի՞նչ. անոնք որոնք Քրիստոսի հաւատացին եւ մեռան՝ կորսուած են ընդմիշտ: Եթէ այդպէս է, եւ միայն այս կեանքին համար յոյս դրած ենք Քրիստոսի վրայ, մարդոց մէջ ամենէն խղճալիներն ենք» (Հ. 16-19):

Հոս գրուածը տառացիօրէն ճիշդ է: Առաքեալին փաստարկումը շատ զօրաւոր է: Կամ այս վկաներուն ըսածը ճիշդ է, կամ անոնք խաբեբաներ են. Աւետարանը սուտ է եւ քրիստոնէութիւնը՝ կեղծարարութիւն մը: Մինչդեռ մենք մեր սրտի խորքէն կը հաւատանք Աստուծոյ «որ մեռելներէն յարուցանեց Յիսուսը, մեր Տէրը, որ իր կեանքը տուաւ մեր յանցանքները ջնջելու համար, եւ յարութիւն առաւ՝ մեզ արդարացնելու համար» (Հռոմ. 4, 24, 25):

Կարեւոր հարցում մը. ինչո՞ւ կիները չեն յիշուած Պօղոսի կողմէ, իբրեւ Տիրոջ յարութեան ականատես վկաներ: Թերեւս այս մոռացումին պատճառը Քրիստոսի յարութեան մասին յիշուած եօթ վկայութիւններու թիւը կատարեալ պահելն է: Ամեն պարագայի տակ, այս բոլոր վկայութիւնները Յիսուս Քրիստոսի մեռելներէն յարութիւնը կը ցուցնեն. եթէ ոչ մենք պիտի մերժէինք աստուածային յայտնութիւնը, եւ պիտի դեգրէինք խաւարի մէջ: Որովհետեւ անհի՞մն է կրկնել, թէ «այս աշխարհի «աստուածը» նկատուած Սատանան կուրցուցած է այդ անհաւատներուն միտքը, որպէսզի չըլլայ որ Աւետարանին բերած լոյսը ծագի անոնց մէջ, այսինքն՝ տեսնեն փառքը Քրիստոսի, որ անտեսանելի Աստուծոյ պատկերն է» (2 Կոր. 4.4):

Այո՛, դժբախտաբար, մարդկային իմաստութիւնը կը հակադրուի Աստուծոյ ճշմարտութեան. «Խաչին մասին քարոզութիւնը յիմարութիւն կը թուի կորուստի ճամբուն մէջ գտնուողներուն համար», եւ միւս կողմէ, «այս աշխարհի իմաստութիւնը Աստուծոյ աչքին յիմարութիւն է» (1 Կոր. 1,18. 3,19):

ԵՐԿՐՈՐԴ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ

(Առաջին եւ երկրորդ յարութիւնը)

Գրուած է.

«Հաստատ գիտցէք, ժամանակ կուգայ եւ արդէն իսկ եկած է, երբ մեռելները Աստուծոյ Որդիին ձայնը պիտի լսեն եւ լսողները պիտի ապրին: Որովհետեւ, ինչպէս որ Հայրը կեանքը պարգեւելու զօրութիւնը ունի իր մէջ, այդ զօրութիւնը տուած է նաեւ Որդիին: Նոյնպէս ալ դատելու իշխանութիւնը տուաւ Որդիին, որովհետեւ անիկա Մարդու Որդին է: Ուրեմն մի՛ զարմանաք որ ըսի, թէ ասա կուգայ ժամանակը, երբ բոլոր անոնք որոնք գերեզմաններու մէջ են՝ պիտի լսեն անոր ձայնը եւ դուրս գան. անոնք որ չարիք գործած են՝ յարութիւն պիտի առնեն եւ դատապարտուին» (Յովհ. 5, 25-29):

Նաեւ.

«Ասիկա մեռելներու առաջին յարութիւնն է: Երանելի եւ սուրբ են անոնք, որոնք բաժնեկից են մեռելներու յարութեան: Երկրորդ մահը

ասոնց վրայ իշխանութիւն չունի. ասոնք Աստուծոյ եւ Քրիստոսի քահանաները պիտի ըլլան եւ Քրիստոսի հետ հազար տարի թագաւորեն» (Յայտ. 20, 5-6):

Նախորդ վերլուծումին մէջ, քննեցինք մեր Տիրոջ եւ Փրկիչին Յիսուս Քրիստոսի յարութիւնը: Այժմ, մեկնելով վերի ընթացումներէն, ընդհանրապէս մեռելներու յարութեան պիտի անդրադառնանք:

Հին եւ շատ տարածուած կարծիք մը կայ, որ կ'ըսէ թէ մեռելներու յարութիւնը տիեզերական պիտի ըլլայ, այսինքն թէ բոլոր մեռելները անխտիր իրենց գերեզմաններէն դուրս պիտի կանչուին, Քրիստոսի կողմէ պիտի դատուին, եւ իրենց կատարած բարիքին կամ չարիքին համաձայն, հատուցում պիտի ստանան: Արդ այս կարծիքը սխալ է, որովհետեւ Աստուծոյ ուսուցումներուն հետ հաշտ չէ: Ըստ այս ուսուցումներուն, երկու յարութիւն կայ. առաջին մը եւ երկրորդ մը, կամ, ինչպէս Տէրը կ'ըսէ, Յովհ. 5ի մէջ, «ապրելու յարութիւն» մը եւ «դատուելու յարութիւն» մը. վերջապէս, ինչպէս Սուրբ Գրքի տարբեր հատուածներուն մէջ կը կարդանք, կայ մեռելներէն յարութիւն մը եւ մեռելներու յարութիւն մը: Բոլոր անոնք որոնք առաջին յարութեան կը մասնակցին, երջանիկ եւ սուրբ են, որովհետեւ երկրորդ մահը իշխանութիւն չունի անոնց վրայ:

Եթէ հարցուի «Ի՞նչ է երկրորդ մահը», մենք պիտի ըսենք «կրակէ լիճ»ը, «կրակով եւ ձոնմբով այրող լիճն է» (Յայտ. 21,8): Ան իշխանութիւն չունի բոլոր անոնց վրայ, որոնք առաջին յարութեան մասնակցած են, եւ որոնք «կեանք»ի սահմանուած են: Բայց բոլոր անոնք, որոնք երկրորդ յարութեան կը պատկանին եւ որոնց անունը կեանքի գիրքին մէջ չէ գրուած, երկրորդ մահուան պիտի ենթարկուին: Ասոնց անունը «մահ» բառով կը յատկանշուի:

Արդ, 1 Կոր. 15:20-28ի մէջ, մեր Տէրը կենդանացողներուն «երախայրիք» կոչած է (Ն. 23): Մեր Տէրը եւ Փրկիչը մեռաւ, իրապէս եւ ոչ թէ երեւութապէս: Երեք ժամերու ընթացքին, խաւարը ճանչցաւ, մեր մեղքերուն համար: Ան Աստուծոյ բարկութեան սկիզբ խմեց, մեզի համար: Ինքը, որ սուրբ եւ արդար է, կեանքի Իշխանը, մահը ճանչցաւ: Իսկ երբ Աստուած փառաւորուեցաւ եւ Սատանային լուծը փշրուեցաւ, ան մեռելներէն յարութիւն առաւ իբրեւ կենդանացողներուն երախայրիքը. «Կենդանացող» ըսելով, կը հասկնանք «անոնք որ հաւատացին եւ մեռան». տե՛ս 1 Թես. 4:13 եւ 14. «Եղբայրնե՛ր, կ'ուզենք որ մեռածներուն մասին ճշմարտութիւնը գիտնաք... որովհետեւ, եթէ կը հաւատանք թէ Յիսուս մեռաւ եւ յարութիւն առաւ, նոյնպէս ալ կը հաւատանք՝ թէ Աստուած Յիսուսի ձեռքով եւ անոր հետ վերստին կեանքի պիտի բերէ անոնք՝ որ անոր հաւատացին եւ մեռան»: Նաեւ 1 Կոր. 15րդ գլուխին մէջ գրուած է, Ն. 18. «Անոնք որոնք Քրիստոսի հաւատացին եւ մեռան՝ կորսուած են ընդմիջտ», եւ Ն. 51. «Բոլորս չէ՛ որ պիտի մեռնինք»:

Այսպէս Տէրը իրեն հաւատացողներուն եւ մեռածներուն երախայրիքն է, եւ ոչ թէ մեռելներուն: Ան մեզի առաջին կարգի վրայ է: Սատանան տապալուողն է, ոչ միայն երկրի վրայ իր կեանքով, այլեւ իր մահուամբ: Ան գերեզմանէն յաղթական դուրս եկաւ, մեռելներէն յարութիւն առաւ, ցոյց տալով որ մահը իշխանութիւն չունի իր վրայ, եւ որ բոլոր իրեն պատկանողները նոյնպէս մահէն ազատած են: Ան որ իրեն կը հաւատայ չի մեռնիր, այլ Յիսուսին քով, իր Տիրոջ քով կ'երթայ: Երկրորդ մահը իշխանութիւն չունի իր վրայ:

Քրիստոս անդրանիկն է, այսինքն առաջին յարութեան առաջին պտուղը: Երբ Յիսուս «կատարեալ է» պտուց, գերեզմանները բացուեցան եւ շատ մը սուրբեր վերակենդանացան. բայց այս յարութիւնը Քրիստոսի կատարած գործին մէկ արդիւնքն էր, եւ պէտք է նկատել որ սուրբերը, յարութիւն առնելէ վերջ, Երուսաղէմի մէջ երեւցան միայն Քրիստոսի յարութենէն ետք (Մատ. 27,50-53):

Տակաւին մեռելներու յարութիւնը, ընդհանրապէս, մարդուն, Քրիստոսին հետ կապ ունի. «Մէկ անձի մը պատճառով էր որ մեղքը աշխարհ մտաւ, եւ մեղքին պատճառով աշխարհ մտաւ մահը: Եւ այսպիսով մահը տիրեց բոլոր մարդոց. որովհետեւ բոլորն ալ մեղք գործեցին» (Հռոմ. 5,12): Ադամի ամբողջ սերունդը մեղանչելով ինկաւ բանսարկուէին տիրապետութեան տակ: Բայց վերջը վերջին Ադամը եկաւ, եւ փառաւորեց Աստուածը հոն ուր առաջին Ադամը ինկած էր: Ան Հօր կողմէ իրեն ընձեռուած գործը կատարեց: Այդ գործին եւ յարութեան պատճառով, ան հիմա կը գերիշխէ չարին վրայ: Հայրը իրեն ամէն իշխանութիւն տուած է. «Ամբողջ մարդկութեան վրայ դուն անոր իշխանութիւն տուիր, որպէսզի յաւիտեանական կեանք տայ բոլոր անոնց՝ որ իրեն տուիր» (Յովհ. 17,2). «Մահուան ու դժոխքի բանալիները իմ ձեռքս են» (Յայտ. 1,18): Այսպէս ուրեմն, թէ մահը եւ թէ յարութիւնը մարդով մը յառաջ եկան: Կրկին կ'ըսենք. «Ինչպէս մարդով մը սկիզբ առաւ մահը, նոյնպէս մարդով մը սկիզբ կ'առնէ մեռելներու յարութիւնը» (Ա. Կոր. 15,21):

Նաեւ. «Ինչպէս Ադամէ ծնածները բոլորն ալ կը մեռնին, այնպէս ալ Քրիստոսէ ծնածները բոլորն ալ պիտի կենդանանան» (Անդ, հ. 22): Ուրեմն, առաքեալին համաձայն, երկու ընտանիքներ եւ երկու պետեր գոյութիւն ունին: Ադամին ընտանիքը ամբողջ մարդկային սեռը կը հաշուէ. բոլորն ալ կը մեռնին: Քրիստոսի ընտանիքը Քրիստոսին պատկանողները միայն կ'ընդունի. ասոնք պիտի կենդանանան յարութեամբ: Բայց հոս խօսքը մարմինին մասին է, եւ ոչ թէ հոգիին:

Քրիստոսով սկսաւ առաջին յարութիւնը: «Այժմ երախայրիքը՝ Քրիստոս, իսկ իր երկրորդ գալուստին՝ բոլոր իրեն պատկանողները» (հ. 23): Եւ շեշտենք անգամ մըն ալ, որ յարութիւնը մարմնաւոր յարութիւն մը պիտի ըլլայ, ինչպէս Յիսուսի պարագան եղաւ: Ինչպէս կ'ըսուի թէ՝ «Հող կը գրուի շնչաւոր մարմին, եւ յարութիւն կ'առնէ իբրեւ հոգեւոր

մարմին» (Վ. 44): Փիլ. 3,20 եւ 21ի մէջ, կը կարգանք թէ Քրիստոս, գալով, «մեր մահականացու մարմինները պիտի կերպարանափոխէ եւ իր մարմինին պէս փառաւոր դարձնէ իր գօրութեամբը» եւ Ա. Թեա. 5:23ի մէջ, առաքեալը կը գրէ. «Աստուած ինք, որ խաղաղութիւն կը պարզեւէ, թող կատարելապէս սրբէ ձեզ, եւ ձեր ամբողջ էութիւնը՝ հոգի, շունչ եւ մարմին, անարատ պահէ մինչեւ մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի գալստեան Օրը»:

Ուրեմն, կարելի չէ ժխտել մարմնաւոր յարութիւնը, Սուրբ Գիրքի տուեալները ընդունելով: Մարմինի յարութիւնը քրիստոնէական հաւատքին կարեւոր առանցքն է: Ուրիշ ընտրութիւն չկայ. կամ մարմինի յարութեան հաւատալ, կամ ալ քրիստոնէութենէն առ յաւէտ հրաժարիլ:

Իսկ ի՞նչ կ'ըլլան մեռելներուն հոգիները, մինչեւ իրենց մարմինները յարութիւն առնեն: Աստուծոյ խօսքը այս հարցումին յստակ պատասխան կուտայ: Ոմանք ըսած են թէ հոգին, երբ մարմինէն կ'անջատուի, կը քնանայ եւ այդպէս անգիտակից վիճակի մէջ կը մնայ մինչեւ յարութիւն: Այս տեսակէտը, Սուրբ Գիրքի կարգ մը խօսքերուն սխալ ընկալումի մը վրայ հիմնուած, ճիշդ չէ: Մեռելներուն հոգիները չեն քնանար, այլ կ'երթան աներեւոյթ տեղ մը: Հարուստ մարդուն եւ աղքատ Ղազարին հոգիները երկուքն ալ հոն գացին, եւ անոնք իրենց վիճակին գիտակցութիւնը ունին եւ երկրի վրայ պատահածները կը յիշեն. մէկը հանգիստի եւ խաղաղութեան մէջ, միւսը կը տառապի եւ կը տագնապի: Այսպէս այդ մեռելներու աշխարհին մէջ — աներեւոյթ վայրը՝ դժոխքը — թէ ուրախութիւն եւ թէ տխրութիւն կայ: Բայց եւ այնպէս այս վայրը վերջնական վիճակ չէ, ո՛չ արդարներուն, ո՛չ անարդարներուն համար: Անիկա կը ցուցնէ միջանկեալ վիճակը, ուր մեռելներու հոգիները կը գտնուին:

Երբ Յիսուս մեռաւ, իր հոգին եւս զնաց մեռելներու աշխարհը (տես Գործ. 2,27), բայց այդ աշխարհը իրեն համար Աստուծոյ դրախտն է: Ան աւագակին ըսաւ. «Վստահ եղիր, այսօր ինձի հետ պիտի ըլլաս դրախտին մէջ» (Ղուկ. 23,43):

Ուրեմն երբ մէկը կը մեռնի, իր հոգին չի ննջեր, այլ յաւերժութեան մէջ կը մտնէ, թերեւս ոչ թէ իր վերջնական վայրին մէջ, այլ այն աներեւոյթ վայրը, միջանկեալ տեղ մը, ուր ոմանք խորունկ հանգիստ եւ մեծ ուրախութիւն կը գտնեն — Յիսուսի մօտ են — եւ ոմանք ալ՝ անյոյս տագնապի վիճակ մը. որովհետեւ, ինչպէս Աբրահամը կ'ըսէ. «Մեծ անդունդ մը կայ մեր եւ ձեր միջեւ: Եթէ ուզեն այստեղէն ձեր մօտ անցնիլ՝ չեն կրնար, եւ ոչ ալ մէկը հոնկէ մեր մօտ կրնայ գալ» (Ղուկ. 16,26): Երկու դասերուն ճակատագիրը վերջնականապէս որոշուած է:

Բոլորս ալ կամ փրկուած ենք, կամ կորուստի սահմանուած, կամ կենդանի, կամ ալ մեռեալ: Փախուստ չկայ. չէզոք հող չկայ: Բայց Աստուածորդին կը յորդորէ կրկին. «Ան որ ինձի կուգայ՝ բնաւ պիտի չանօ-

թենայ» (Յովհ. 6,35): Խաղաղութիւն կ'ուզե՞ս: Ինքը խաչի արիւնով խաղաղութիւն հաստատեց: Փրկութիւն եւ ներողութիւն կ'ուզե՞ս: Իր մէջ է փրկութիւնը, մեղքերու քաւումը: Ծշմարտութիւնը կը փնտռե՞ս. Ինքն է ճշմարտութիւնը: Գիտութիւն եւ ճանաչողութիւն կ'ուզե՞ս: Իր մէջ պիտի գտնես ամէն իմաստութիւն եւ ճանաչողութիւն:
Լսէ՛:

ԵՐՐՈՐԴ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ

Գրուած է.

«Յետոյ տեսայ ճերմակ մեծ գահ մը եւ անոր վրայ բազմած մէկը, որուն ներկայութենէն փախան երկիրնքն ու երկիրը՝ առանց հետք մը ձգելու: Եւ տեսայ մեռելները՝ մեծ ու փոքր, որոնք գահին դիմաց կանգնած էին: Գիրքերը բացուեցան եւ ապա բացուեցաւ ուրիշ գիրք մը, Կեանքի գիրքը: Մեռելները դատուեցան իրենց գործերուն համաձայն, որոնք արձանագրուած էին այնտեղ: Ապա ծովը յանձնեց իր մէջ գտնուող մեռելները. նոյնը ըրին մահն ու դժոխքը, եւ իւրաքանչիւր մեռեալ կրակի լիճը ձգուեցան: Այս է երկրորդ մահը, որ կրակի լիճն է: Եւ ան՝ որուն անունը չկար Կեանքի գիրքին մէջ՝ կրակի լիճին մէջ ձգուեցաւ» (Յայտ. 20,11-15):

«Ապա տեսայ նոր երկիրք մը եւ նոր երկիր մը, որովհետեւ նախկին երկիրնքն ու երկիրը անհետացան եւ ծովն ալ կորսուեցաւ: Եւ տեսայ սուրբ քաղաքը՝ Նոր Երուսաղէմը, որ Աստուծոյ մօտէն, երկիրքէն կ'իջնէր՝ զարդարուած ու պատրաստ, ինչպէս հարսը՝ ամուսինին համար: Երկիրքէն ձայն մը լսեցի, որ կ'երգէր. «Ահաւասիկ Աստուծոյ բնակութիւնը մարդոց միջեւ է. Աստուած անոնց հետ պիտի բնակի եւ անոնք իր ժողովուրդը պիտի ըլլան, եւ ինքը՝ Աստուած՝ անոնց հետ պիտի ըլլայ իբրեւ անոնց Աստուածը: Անոնց աչքերէն ամեն արցունք պիտի սրբէ. այլեւս ո՛չ մահ գոյութիւն պիտի ունենայ, ո՛չ սուգ, ո՛չ ողբ, ո՛չ ցաւ եւ ո՛չ ալ յոգնութիւն, որովհետեւ նախկինները անցան գացին»: Ան որ գահին վրայ նստած էր, ըսաւ. Ահաւասիկ ամեն ինչ նոր կը դարձնեմ: Ապա ըսաւ ինծի. Գրէ՛ ասոնք, որովհետեւ ճշմարիտ եւ վստահելի խօսքեր են: Եւ ըսաւ. Եղաւ. ես եմ Այբը եւ Յէն, Սկիզբն ու Վախճանը: Ես ծարաւին կեանքի ջուրի աղբիւրէն ձրի ջուր պիտի տամ: Ով որ յաղթանակէ՝ այս բոլորը պիտի ժառանգէ եւ ես անոր Աստուածը պիտի ըլլամ եւ ինք՝ իմ որդիս: Բայց վախկոտներուն, անհաւատներուն, պիղծերուն, մարդասպաններուն, պոռնիկներուն, կախարդներուն, կռապաշտներուն եւ բոլոր ստախոսներուն բաժինը՝ կրակով եւ ծծումբով այրող լիճն է, որ երկրորդ մահն է» (Յայտ. 21,1-8):

Մինչեւ հիմա զբաղեցանք մեր Տիրոջ Յիսուս Քրիստոսի յարութեամբ եւ մեռելներու յարութեամբ: Արդ, հարցը կը դրուի թէ արդեօք

Աստուած մեզի աւելին չըսա՞ւ մահուան եւ յարութեան մասին: Մահէն ետք ի՞նչ կը զգանք. գերեզմանը թողելէ՞ն ետք. ի՞նչ բան է յաւիտենականութիւնը: Յաճախ կը կարծենք թէ անկարելի է գիտնալ թէ ի՞նչ կը պատահի մահէն վերջ: Անդրաշխարհէն ոչ ոք վերադարձած է:

Բայց մենք վստահօրէն բան մը գիտենք անդրաշխարհի մասին: Արդէն Հին Կտակարանին մէջ, ինչպէս նաեւ մանաւանդ Նոր Կտակարանին մէջ, Աստուած մեզի յայտնած է որոշ տեղեկութիւններ: Աստուածորդին ինչո՞ւ իջաւ իր փառքէն. Աստուծոյ յաւերժական դադափարները յայտնելու եւ մարդուն յաւերժական ճակատագիրը ճշդելու համար: Յիսուսին հաւատացող մարդը, թէ Յիսուսը իբեւ փրկիչ չընդունող մարդը: Անշուշտ, վերոյիշեալ հատուածը մեզի կ'օգնէ յաւերժութեան վրայ երկար ակնարկ մը նետելու: Յայտնութեան գիրքի այս հատուածին մէջ, աշխարհի վերջը ճշգորէն նկարագրուած է, բոլոր ստեղծուած բաներու վերջը եւ մարդուն վերջը, մեռելներուն սարսափելի վախճանը եւ Քրիստոսի հաւատացեալներուն փառաւոր վախճանը:

Աստուծոյ լեզուն հասկնալու համար մեծ գիտնական մը պէտք չէ ըլլալ: Երջանիկ են անոնք որոնք Աստուծոյ խօսքը կը լսեն եւ կը հասկնան: «Յետոյ տեսայ ճերման մեծ դահ մը եւ անոր վրայ բազմած մէկը» (Հ. 11): Ո՞վ է գահին վրայ նստողը: Որոշ է, Աստուած: Բայց Յովհաննէս չըսեր. «Տեսայ որ Աստուած գահին վրայ բազմած էր», որովհետեւ Աստուած անհասանելի լոյսի մը մէջ կը բնակի եւ ոչ մէկ մարդ գայն տեսած է կամ կրնայ գայն տեսնել (Ա. Տիմ. 6,16): Միւս կողմէ, գիտենք թէ Աստուած ամեն դատաստան Որդիին յանձնեց, այնպէս որ կրնանք ըսել. Քրիստոսն է գահին վրայ բազմողը. բայց Քրիստոս Աստուած է:

Յովհաննէս լուրջ բաներու մասին կ'արտայայտուի: Գահին առջեւ կ'երեւին «մեռելները», մեծ եւ փոքր, այսինքն պատուուածները եւ անարգուածները: Այս տեսարանը կը ցուցնէ թէ դատաստանը որքան լուրջ պիտի ըլլայ, եւ թէ ան մանրամասնութիւններու մէջ պիտի մտնէ: Դատաստանի գիրքերուն մօտ, կը գտնենք նաեւ «Կեանքի գիրքը»: Բայց մեռելներուն անունները հոս չեն արձանագրուած, այլ միայն յարութեան արժանացողներունը:

Իսկ ի՞նչ կ'ըլլան մեռելները. կը փճանա՞ն: Ոչ, «անոնց տանջանքին ծուխը յաւիտեանս յաւիտենից պիտի ելլէ: Գիշեր ու ցերեկ հանգիստ պիտի չունենան անոնք» (Յայտ. 14,11): Կրակը չի մարիր: Սատանան կը խաբէ մարդիկը, երբ կը յայտարարէ թէ անհաւատները պիտի ոչնչացուին: Երբ մարդ կը մեռնի, իր հոգին յաւերժութեան մէջ կ'երթայ, եւ երբ յարութեան ժամանակ մարմինը եւ հոգին իրարու վերստին կը միանան, այս վիճակը կը պարգեւուի մարդուն որ ալ չմեռնի եւ չկորսուի:

Բայց, կ'ըսենք, ասիկա Աստուծոյ եւ սիրոյ Աստուծոյ հետ կը պատշաճի՞, Ան ինչպէ՞ս կրնայ այսպիսի բան ցանկալ: Այսպէ՞ս գործել: Արդ, գիտենք որ Աստուծոյ սէրը կատարեալ է. իր ողորմութիւնը աստ-

ուածօրէն մեծ է, մեր պատկերացուցածէն շատ աւելի մեծ: Բայց իր սիրոյն եւ իր ողորմութեան կողքին, ան ունի նաեւ բացարձակ արդարութիւն եւ սրբութիւն: Աստուած կը գործէ իր այս բոլոր առաւելութիւններուն համաձայն: Ան կատարեալ է ամեն իմաստով: Կ'ուզե՞ս զայն ճանչնալ: Խաչը դիտէ: Հոն կը տեսնես սիրոյ եւ ողորմութեան Աստուածը, որ իր միակ Որդին տուաւ իբրեւ պատարագ, կորսուած մեղաւորները, թշնամիներ եւ անհաւատներ փրկելու համար:

Կայ յաւիտենական փառք մը, եւ կայ յաւիտենական կորուստ մը: Կամ կը փրկուինք, կամ կը կորսուինք: Թող Աստուած մեր կանչերը լսէ:

Շարունակելով, ըսինք թէ մահը եւ դժոխքը, 13րդ եւ 14րդ համարի մէջ, անձնաւորուած են եւ ներկայացուած իբրեւ Աստուծոյ եւ մարդուն հակադիր երկու ուժեր: Մահը մարդուն մարմինը բանտարկող ուժն է. դժոխքը մարդուն հոգին կ'ընդունի, երբ մարմինը եւ հոգին կը բաժնուին իրարմէ: Մահը եւ դժոխքը, որոնք մեղքի արդիւնքն են, այս ստեղծագործութեան հետ վերջ կը գտնեն, կրակի լիճին մէջ կը նետուին: Երկուքն ալ ամենագոր Յիսուսի առջեւ պիտի խոնարհին:

«Ապա տեսայ նոր երկինք մը եւ նոր երկիր մը, որովհետեւ նախկին երկինքն ու երկիրը անհետացան եւ ծովն ալ կորսուեցաւ» (Յայտ. 21,1): Նոր ստեղծագործութիւն մը կը ծնի, ինչպէս յարութեան մարդը մեր ցածութեան մարմինէն դուրս կուգայ, ստեղծագործութիւն մը, որուն գոյութեան պայմանները այժմու ստեղծագործութեան պայմաններէն շատ տարբեր են, որովհետեւ «Մովը կորսուեցաւ»: Բոլոր անոնք որ այս նոր ստեղծագործութեան կը պատկանին, նոր երկինքի եւ նոր երկրի բնակիչները, այլեւ անասնական կեանքի կարիք չունին. մարդուն այսօրուան կարիքները իրենց համար անկարեւոր են. անոնք նոր արարածներ են, փառաւոր եւ հոգեւոր մարմիններով, իրական մարդիկ, բայց որոնք բնութեան այժմու օրէնքներուն տակ չեն գտնուիր:

Յովհաննէս կը շարունակէ. «Ես տեսայ սուրբ քաղաքը՝ Նոր Երուսաղէմը, որ Աստուծոյ մօտէն, երկինքէն կ'իջնէր՝ զարդարուած ու պատրաստ, ինչպէս հարսը՝ ամուսինին համար: Երկինքէն ձայն մը լսեցի, որ կ'երգէր. Ահաւասիկ Աստուծոյ բնակութիւնը մարդոց միջեւ է. Աստուած անոնց հետ պիտի բնակի» (Վ. 2,3): Սուրբ քաղաքը, Նոր Երուսաղէմը իրերու այս նոր եւ յաւերժական դրութեան մէջ կ'իջնէ, հինէն այնքան տարբեր: Ան իր ամուսինին համար զարդարուած հարսը կը յիշեցնէ. Ան Գառնուկին կինն է:

Աստուած միշտ ուզած էր մարդոց հետ բնակիլ, բայց մեղքը չթոյլատրեց իրեն որ առաջին ստեղծագործութեան մէջ հանգէր. Իր եւ մարդուն միջեւ մեծ փոս մը կար: Հոն ուր Աստուած կը բնակի, մեղքը չպէտք է ըլլայ: Հին Կտակարանին մէջ, շատ զոհաբերութիւններ պէտք եղան՝ մեղքը չքացնելու համար. արդէն Աստուած առաջուրնէ իր միակ որդիին զոհաբերութեան կը նայէր: Արդ հիմա այն Հաւաքը, Եկեղեցին, որ

Քրիստոսի Հարսն է, կ'իջնէ երկինքէն, քաղաքի մը ձեւին տակ, «Նոր Երուսաղէմ»ը: Բոլոր ազգերը կը չքանան. կը մնայ միայն Աստուծոյ ժողովուրդը, միակ ազգ մը: Այս ի՛նչ մօտիկութիւն է Աստուծոյ հետ:

Թամար Տասնապետեան

ՀԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Հին եկեղեցին պարզ էր արտաքուստ,
Պատերը ներսից անզարդ անպաճոյճ,
Մեր սուրբ մայրերի աղօթքով օծուն:
Սրբութիւն սփռող, սրբութիւն բուրող
Վայր էր հանդիպման Գերագոյնի հետ,
Զերմութեամբ լեցուն տուն էր հարազատ:

Աստուածամօր պատկերը խորանին՝
Փայտեայ ճաճանչագեղ շրջանակով,
Վեհատեսիլ էր եւ սրտագորով:
Խնկաւէտ տեղի երկնածոր լոյսը
Զուարթ էր, անդորրիչ ու պատուական՝
Տիրամօր գողտրիկ նայուածքով շաղուած:

Եւ աղօթում էին մայրերը մեր
Երգիքի ներքոյ հին եկեղեցւոյ,
Աղօթքը նրանց անձայն անշշուկ,
Հզօր հաւատի անտես թեւերով
Վեր էր բարձրանում երկնքից երկինք:

Գմբէթի ներքոյ սուրբ եկեղեցւոյ
Սրտերը մարդկանց միացած իրար
Գովերգում էին փառքը Աստուծոյ
Եւ լցւում խաղաղ բերկրանքով անհուն:

Ամեն բան այսօր փոխուել է այնտեղ,
Եւ շպարուել է եկեղեցին մեր
Ու վերածուել շքեղ մի կառոյցի,
Բայց իմ հոգին պապակ ու պարտասուն
Կարօտ է հիմա, կարօտ անսահման
Անցած օրերի հին եկեղեցուն,
Ուր մեր մայրերը անշպար սիրով
Ու ջինջ հաւատով անսպառելի
Լոյս էին հայցում համայն աշխարհին
Եւ պճնազարդում աղօթքով իրենց
Տունն այդ նուիրուած փառքին Աստուծոյ:

*Չեմ ուզում ասել, թէ ամեն անցեալ
Միշտ ըղձալի է եւ երանելի,
Այդ կարօտախտով ես չեմ բռնուած,
Բայց չեմ էլ կարող իմ մտքից հանել
Հոգեզմայլ ու վեհ տեսարանը այն,
Երբ աղօթողն ու տունը աղօթքի
Պարզ էին, բայց լի յոյզերով վսեմ,
Մթնոլորտն այնտեղ սուրբ էր, անարատ,
Ինչպէս մայրական գիրկը հարազատ,
Իսկ քարոզիչն էլ իր քարոզածին
Միշտ հաւատում էր հաւատով խորին:*

ՎԱՂԱՄԵՌԻԿ ՀԱՅՐ ԳԵՐԵՆԻԿԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

*Բարձրաբերձ լեռներում ոչինչ չի փոխուել,
Բնութեան ընթացքը առաջուայ նման
Օրէնքներն իր գիտէ անխափան յարգել:
Արեգակը ծագում եւ մայր է մտնում
Առաջուայ նման վերստին շողալու
Յոյսով անսահման:*

*Այդ դո՛ւ ես, որ չկաս, բարեկամ անգին,
Քանզի դարանակալ մահուան ճիրանով
Մեզանից խլուեցիր կեանքիդ ծաղկունքին
Բարձրաբերձ լեռների կէս ճանապարհին:
Մինչ մայրդ թանկագին քեզ էր սպասում
Գորովով անհուն:*

*Ու մղկտաց փխրուն սիրտը մայրական,
Դադուեց բաժանումի անյատակ վշտում,
Իսկ բորբոքուեց կարօտակէզ իմ սրտում
Անթեղուած կրակը եղբորս մահուան՝
Նոյնպէս վաղաժամ եւ նոյնպէս ցաւատանջ,
Արցունքով օծուն:*

Բայց, իմացի՛ր, բարութիւնըդ սրբարար
Զի խորտակուի ոչ մի ուժով բռնատենչ
Ու կը դառնայ յիշատակիդ ազդարար,
Որ եղել ես եւ կը մնաս մեզ համար
Կեանք քաղցրացնող հոգի արդար եւ անբիծ,
Փայլով միշտ պայծառ:

Բարձրաբերձ լեռներում ոչինչ չի փոխուել,
Բնութեան ընթացքը առաջուայ նման
Օրէնքներն իր դիտէ անխափան յարդել,
Բայց դո՛ւ դրոշմեցիր ընթացքին այդ հին
Օրհնաշաղախ մի նոր համբոյր սրբութեան՝
Յօղուած քո արեամբ:

Յակոբ Ա, ր. Գլնեան

Հայերէն տպագրութեան դարադարձ 500ամեակ հայերէն առաջին գիրքի տպագրութեան Յակոբ Մեղապարտ՝ ռահվիրայ

Յորեկեանը

Ներկայ տարին կը նշէ 500ամեակը Հայերէն առաջին տպագրուած վեց հատոր գիրքերուն՝ 1512 թուականին, որուն ձեռնարկեց Յակոբ անուն Մեղապարտ կրօնաւորը Հայաստանէն հեռու Իտալիոյ Վենետիկ քաղաքին մէջ, որ ատենին կը նկատուէր Եւրոպական տպագրութեան կեդրոնը: Յակոբ, որ իր միակ յիշատակարանին մէջ ինքզինք համասօրէն «մեղապարտ» կը կոչէ, հայոց պատմութեան մէջ դարձաւ իր մականունը: Վենետիկ 16րդ դարու սկիզբը ունէր շուրջ 250 տպարաններ, որոնց վրայ աւելցաւ Յակոբ Մեղապարտի հաստատած հայերէն լեզուի տպարանը:

Հասկնալի է որ մինչ այդ Հայաստան իր պատմագրական երկարաձիգ դարերու աշխատանքը սերունդէ սերունդ ձեռագիր մատենաներով միայն կ'իրագործէր, անոնց յարատեւ ընդօրինակութիւններովը: Ասկէ հինգ հարիւր տարիներ առաջ ձեռագիրի մշակումը փոխարինուեցաւ տպագրութեամբ՝ քայլ պահելով 16րդ դարու վերածնունդի յառաջդիմութեան հետ: Ռահվիրան եղաւ Յակոբ Մեղապարտ, որ հայերէն ձեռագիրներու հետքերով մեր լեզուն տպագրութեան յանձնեց:

Բնական է երբ որ Վենետիկը կը նշենք որպէս հայ տպագրութեան օրրան, քաղաքն է որ կը նշենք եւ ոչ թէ Վենետիկի Մխիթարեան Հայրերու Միաբանութիւնը, քանի որ անոնք տակաւին գոյութիւն չունէին եւ միայն 200 տարի ետք, 1717ին, Մխիթար Սեբաստացի Աբբասօր գլխաւորութեամբ հաստատուեցան Ս. Ղազարի մէջ:

Յակոբ Մեղապարտ

Վեց տպագրեալ գիրքեր որոշապէս եղան պտուղը Յակոբի նախաձեռնութեան՝ գլխաւորութեամբ «Ուրբաթագիրք» կոչուած հատորին, որուն անմիջապէս յաջորդեցին «Պատարագատետր» մը, «Աղթարք» մը, «Տաղարան» մը, «Պարզատումար» մը, եւ «Սաղմոսարան» մը: Ասոնք եղան անդրանիկ տպագրեալ հայերէն գիրքերը: Բանասէրներ յայտնաբերեցին միակ յիշատակարան մը «Պատարագատետր»ի վերջաւորութեան՝ թէ «Այս սուրբ գիրքը գրուեցաւ հայոց 962 եւ Քրիստոսի 1513 թուին Վենէժ տատուածապահ քաղաքին մէջ՝ մեղապարտ Յակոբի ձեռքով»:

Հայերէն գիրքի անդրանիկ տպագրութեան ուսումնասիրողն ու մասնագէտը եղաւ Ռաֆայէլ Իշխանեան իր 1977 թուին Երեւանի մէջ հրատարակած «Հայ Գրքի Պատմութիւն» առաջին հատորով, ուր հայերէնի տպագրութեան յաջորդական տասնամեակներու, 1512–1680 թուա-

կաններու քննական վերլուծումը կատարած է, փաստացի ներկայացնելով հայ առաջին տպագրութեան հիմնադիր Յակոբ Մեղապարտի, եւ ապա՝ Աբգար Դպիր Եւդոկիացիի դերը հայ մշակոյթի զարգացման ընթացքին: Իր հետազոտութիւնները ցոյց տուած են որ մինչեւ 19րդ դարու ամենավերջին տարիները տակաւին ստոյգ տեղեկութիւններ չկային առաջին վեց տպագրեալ գիրքերուն եւ անոնց յարակից պարագաներուն մասին:

Մենք օգտուեցանք Իշխանեանի յիշեալ գործէն երբ գրի առինք սոյն տողերը, յատկապէս իր յայտնաբերած վերելի Յիշատակարանը:

Մեր կարծիքով Տ.Տ. Գէորգ Ե. Սուրէնեանց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս առաջինն էր որ անցեալ դարու 1912 թուին, յատուկ Կոնդակով եւ համագգային կերպով նչեց Հայ Տպագրութեան 400ամեակը, քանի որ իրմէ առաջ հազիւ ճշդուած եւ հաստատուած էին այդ թուականադարձային իրագործման պարագաները:

Առաջին Տպագրուածները

«Ուրբաթագիրք»ը եւ «Աղթարք»ը նմանօրինակ գիրքեր են, ոչ-կրօնական բնոյթով, մինչդեռ միւսները յայտնապէս պատարագ մատուցանելու, սաղմոս երգելու, եկեղեցական տօները ճշդելու յատուկ գիրքեր էին: Առաջին երկուքը բժշկական նկարագիր ունին՝ բժշկութեան յատուկ խորհուրդներով եւ նաեւ աստղագուշակութեան դրոյթներով: Իսկ «Պարզատումար»ը բանալին կը հանդիսանայ այս վեց գիրքերուն իրական թուականը ճշդելուն մէջ: Հոս է որ տոմարի առաջին տարին կը յիշուի որպէս 1512, որ կը նշանակէ թէ այդ թուականին տպագրուած էր, եւ հետեւաբար նաեւ միւսները:

Մինչեւ 19րդ դարու վերջը այս վեց գիրքերը անորոշ վիճակի մատնուած էին մինչեւ վերելի «յիշատակարան»ին յայտնուելը: Յակոբ գրագէտ հոգեւորական մը եղած է եւ Վենետիկի մէջ հայ վաճառականներու հետ յարաբերութեամբ նիւթապէս օժանդակութիւն ստացած է իր գործերուն համար՝ նախ հայերէն տառեր ձուլելու եւ ապա տպարան հաստատելու: Վեց գիրքերէն հաստատ կ'երելի որ գանոնք Վենետիկի իտալացիներու տպարաններուն մէջ չէ տպած, այլ իր հաստատած սեփական տպարանին մէջ հայերէն տառերով, որոնք առաջին անգամն ըլլալով ձուլուեցան Յակոբի ձեռքով՝ երկու տառատեսակներով, գլխագիր եւ բոլորգիր, հետեւելով ձեռագիր մատեաններու տառատեսակներուն եւ լուսանցազարդերուն:

Հայրենի բանասէրներ, գլխաւորութեամբ Ռ. Իշխանեանի, Մեղապարտի տպած «Տաղարան»ը տպագրական արուեստի լաւագոյն նմոյշը նկատած են, ուր ամփոփուած են Գրիգոր Նարեկացիի, Ներսէս Շնորհալիի, Յովհաննէս Թլկուրանցիի եւ Մկրտիչ Նաղաշի չափածոյ երգերը: Յաւօք սակայն Մեղապարտի տպարանը երկու տարի միայն ղիմացաւ ու

զայն փակել ստիպուեցաւ մեզի «անծանօթ» պատճառներով:

Յակոբ Մեղապարտի աւանդը

Ծանր էին ժամանակները Յակոբ Մեղապարտի գործունէութեան շրջանին: Հայաստան 16րդ դարուն բաժնուած էր Թուրքիոյ եւ Պարսկաստանի միջեւ, եւ ինչպէս Ոսկեդարուն, այդ ատեն եւս պետականութիւնը կորսնցուցած, պիտի կառչէին միայն իրենց մշակոյթին եւ եկեղեցւոյ պահպանումին: Մերոպեան գիրն ու գրականութիւնը եւրոպական չափանիշներով, այսինքն տպագրութեամբ, պէտք էր զարգացնել, պահել կարենալու համար հայ ազգին ինքնութիւնը:

Յակոբի աւանդը իսկոյն շարունակուեցաւ եւ ծաւալեցաւ իր յաջորդներուն ձեռքով: Աբգար Եւդոկացին 50 տարի ետք եղաւ երկրորդ հայ տպագրիչը որ իր որդիին Սուլթանշահի հետ հետեւեցաւ Յակոբի գործին՝ տառերու տեսակներն ու զարդերը նման ոճով զարգացնելով: Գործի լծուեցաւ իրենց հետ նաեւ Յովհաննէս անուն նուիրեալ տպագրիչ մը: Աբգար 1565ին Վենետիկի մէջ հինգ հայերէն յաւելեալ գիրքեր եւս տպագրեց՝ «Տօնացոյց» մը, «Ժամագիրք» մը, «Մաշտոց» մը եւ «Քերականութիւն» մը: Ապա իր տպարանը Կ. Պոլիս փոխադրեց, ինք հոն գնաց ու որդին մնաց Հռոմ ուր տպագրութեան հայերէն յաւելեալ տառեր պատրաստել տուաւ, եւ տպագրեց «Տոմար Գրիգորեան»ը:

Աբգար 1565 թուականի իր յիշատակարանին մէջ լուեկայն յիշած է Յակոբ Մեղապարտի առաջին գործերը որոնք օրինակ ծառայած են իրեն յիտուն տարիներ ետք: Ամենայն Հայոց Միքայէլ Սեբաստացի Կաթողիկոսն էր որ յատուկ յանձնարարականով 1562 թուին Աբգար Դպիրը Հռոմ ուղարկեց որ երկար ժամանակ Վենետիկ մնաց եւ հայերէն նոր գիրեր ձուլեց: Իր որդին Սուլթանշահ իր գործը շարունակեց մինչեւ 16րդ դարու վերջը:

Ուրեմն Յակոբ Մեղապարտի հնագոյն տպագրութիւններէն մինչեւ Աբգար Դպիր, 1512–1586, մեզի հասած տպագրեալ գիրքերը եղած են 19 գիրք: Ուղիղ յիսնամեակ մը ետք, 1636ին, Զուղայի մէջ խաչատուր Կեսարացին եւ իր օգնականները նոր տպարաններ հաստատեցին եւ չորս գիրքեր եւս տպագրեցին:

Իսկ Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի անունով 1658 թուին Յակոբ Զուղայեցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի հրամանով Ոսկան վարդապետ Երեւանցին Հոլանտայի Ամստերդամ քաղաքին մէջ հիմնեց Ս. Սարգիս անունով տպարան մը 1664 թուին, եւ առաջին Աստուածաշունչ Մատեանը տպագրեց 1666 թուին: Աստուածաշունչի տպագրութեան 300ամեակը տօնեցինք Տ. Տ. Վազգէն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի Կոնգրակով 1966 թուին:

Ռաֆայէլ Իշխանեանի գնահատումով «Յակոբ Մեղապարտի հիմնադրած հայկական տպագրութիւնը երկու ու կէս դար օտար երկրներ-

ըսւմ զարգանալուց յետոյ՝ 1771 թուին Սիմէոն Երեւանցի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ջանքերով ոտք դրեց հայրենի հողի վրայ, երբ էջմիածնում սկսեց աշխատիլ Հայաստանի տպագրական հաստոցը»:

Դոկտ. Զաւէն Ա. Քինյ. Արզումանեան

Celebrating the 500th Anniversary of
the first printed Armenian book,
Ourpatakirk (Book of Prayers)

ՎԵՐ ԿԱՅ ԵՒ ՔԱՅԼԻՐ

Եկեղեցու մուտքի առջև կանգնած էր մի ինքնաշարժ: Վարորդի կողքի դուռը կիսով չափ բաց էր, որտեղից երևում էր այնտեղ նստած ինձ ծանօթ մի անձ՝ Արտաշէսը: Նա ինձ իր մօտ կանչեց եւ ցոյց տուեց իր անթացուպերը՝ հասկացնելով, որ քայլելու դժուարութիւն ունի կամ անդամալոյծ է: Այնուհետեւ խոր շունչ քաշելով՝ ասաց.

— Եկեղեցին ինձ պարտք է, չեմ գնայ մինչեւ որ իրաւունքս չվճարէք: Փոքր տարիքում միշտ եկեղեցի եմ յաճախել ու մասնակցել Ոսնյուռայի արարողութիւններին: Վարդապետն ինձ յաճախ ասում էր, թէ եկեղեցու Բեմի վրայ ոտքի լուացումով՝ մենք կ'օրհնուենք, հոգով եւ մարմնով կը զօրանանք, իսկ հիմա, տե՛ս, ես անդամալոյծ եմ... Եկեղեցին ինձ խաբել է, այդ ի՞նչ տեսակ օրհնութիւն էր, որ ինձ այս վիճակիս հասցրեց...:

Ես, իհարկէ, անակնկալի էի եկած: Մտքովս երբեք չէի անցկացրել, թէ մի օր մէկնումէկը կարող է հաշիւ պահանջել եկեղեցուց իր կրած Ֆիզիկական տառապանքների համար: Այդուհանդերձ փորձեցի մի քանի կցկտուր խօսքերով հանդարտեցնել Արտաշէսին՝ ասելով, թէ Աստուած կամ եկեղեցին մեզք չունեն իր հիւանդութեան առնչութեամբ: Նրանք մեզ համար միայն բարիք են ցանկանում, սակայն չարի մեղքով է կորել այս աշխարհի ներդաշնակութիւնը, որտեղ մուտք են գործել հիւանդութիւններ, տառապանք, մահ, մարդկանց միջեւ նախանձ, քէն, ոխ... Այս աշխարհում երբեք գոյութիւն չունի ամբողջական երջանկութիւն:

Արտաշէսը թերահաւատութեամբ էր լսում ինձ, որ փորձում էի ներկայանալ նրան որպէս եկեղեցու պաշտպան փաստաբան: Նա նորից դիմեց ինձ՝ հարց տալով.

— Իսկ եթէ Աստուած ամենագոր է, ուրեմն ինչո՞ւ չի խափանում չարը:

— Դրա ժամանակն էլ կը գայ,— ասացի,— այդ չարն անպայման կը պարտուի՝ եթէ մենք բոլոր հանգամանքներում էլ կանչած մնանք Աստծուց եւ աղօթենք: Աստուած կը զօրացնի մեզ, իսկ քեզ հոգեկան ուժ եւ կորով կը տայ համբերութեամբ տանելու ծանր խաչը...

— Բայց ես,— ընդհատեց Արտաշէսը,— ոչ թէ խաչ եմ կրում, այլ ինքս խաչուած եմ իմ տառապանքների մէջ:

— Ուրեմն աղօթի՛ր, որ Տէրը հանի խաչիդ բեւեռները, ինչպէս որ հանեց իր Որդունը՝ նրան յարութիւն տալով:

— Եթէ դու Աստծոյ պաշտօնեայ ես, ինչո՞ւ չես ասում ինձ Պետրոս առաքեալի նման. «Վե՛ր կաց ու քայլի՛ր»..., ինչպէս յիշում է Ս. Գրքում, երբ առաքեալը բժշկում էր մի կաղ մարդու:

Այստեղ ես լիովին գինաթափ եղայ, սակայն կարողացայ ոյժ հաւաքել ու ասել.

— Դու սխալուում ես: Պետրոս առաքեալը կամ նրա նմանները ոչ

մի հրաշք չեն գործել, այլ նրանք պարզապէս Աստծոյ անունն են վկայակոչել, եւ Աստուած հէնց ինքն է միջամտել՝ բժշկելու համար հիւանդ մարդկանց: Նա եթէ կամենայ քեզ էլ կը բուժի, իսկ հակառակ դէպքում՝ հիւանդութիւնդ կարող է միջոց լինել հաւատքդ գորացնելու: Աղօթի՛ր, մօտեցի՛ր Աստծուն եւ անպայման մխիթարութիւն կը գտնես:

Մտքովս նաեւ անցաւ, բայց չուզեցի ասել, որ եթէ Տէրը քեզ չի բժշկում, միգուցէ դու դրան արժանի չես: Արտաշէսը, սակայն, նահանջողներէջ չէր, եւ ինքն ուզեց լինել վերջին խօսողը.

— Խրատ տալը հեշտ է, մանաւանդ երբ փորդ կուշտ է եւ առողջ ես, դու արի՛ իմ վիճակը տես...:

Առանց մի բան ասելու, ես հեռացայ նրա մօտից, ոչ թէ չէի կարող պատասխանել նրան, այլ՝ շատ էի յուզուած եւ անակնկալի եկած: Կարող էի, իհարկէ, այլ կերպ կարեկից լինել նրան, գէթ մի աղօթք ասել կամ գրկել նրան:

Գիշերը չէի կարողանում քնել. մտքերն ալեկոծում էին ինձ: Երկուսս էլ սխալուել էինք. ես՝ իմ պատասխաններով, իսկ նա՝ եկեղեցուց հատուցում պահանջելով եւ կարծելով, թէ ես այն փորը կուշտ՝ փափկութեամբ ապրող, միաժամանակ հոգսեր ու տառապանքներ չունեցող խրատատուներէջ եմ:

Իմ սխալը հէնց նրանում էր, որ երկմտեցի, չփորձեցի գէթ մտքումս ծածուկ, հանգոյն Պետրոս առաքեալի, ասել նրան. «Վե՛ր կաց ու քայլի՛ր», իսկ եթէ չքայլէր... Ծիրգ է, Աստուած ինքն է հրաշք կատարողը, բայց ես մոռացել էի, որ նա միշտ ունկնդիր է մեր մաքուր ու անկեղծ սրտից բխած աղօթքներին: Դրա համար էլ Յիսուսն ասել է. «Նա, ով հաւատում է ինձ, ինքն էլ կ'անի այն գործերը, որ ես եմ անում», եւ դրանցից ակելի մեծերը կ'անի» (Յովհ. ԺԴ 12). «Մրանք եմ այն նշանները, որոնք պիտի ուղեկցեն նրանց, որոնք հաւատում են. իմ անունով դեւեր պիտի հանեն, լեզուներ պիտի խօսեն, իրենց ձեռքերին օձեր պիտի բռնեն, եւ եթէ մահացու թոյն խմեն, դա նրանց չպիտի վնասի. հիւանդների վրայ ձեռք պիտի դնեն եւ բժշկեն» (Մրկս. ԺԶ 17):

Վերստին ու վերստին կարդացի Գործք Առաքելոցում արձանագրուած այն հրաշալի դրուագը, որի մասին Արտաշէսն ակնարկել էր. «Պետրոսը եւ Յովհաննէսը տաճար էին բարձրանում կէսօրից յետոյ ժամը երեքի աղօթքի համար: Եւ մօրից կաղ ծնուած մի մարդ կար, որին միշտ վերցնում էին ու դնում տաճարի դռանը, որ կոչուում էր Գեղեցիկ, որպէսզի նա տաճար մտնողներէջ ողորմութիւն խնդրի: Սա, տեսնելով Պետրոսին եւ Յովհաննէսին, որոնք տաճար էին մտնում, աղաչում էր, որ ողորմութիւն ստանայ: Պետրոսը նրան նայեց Յովհաննէսի հետ եւ ասաց. «Նայի՛ր մեզ», Նա դարձաւ դէպի նրանք եւ ակնկալում էր նրանցից մի բան ստանալ: Եւ Պետրոսն ասաց. «Արծաթ եւ ոսկի չունեմ, բայց ինչ որ ունեմ, այն քեզ կը տամ. յանուն Նազովրեցի Յիսուսի

Քրիստոսի վե՛ր կաց եւ քայլի՛ր»։ Եւ բռնելով նրա աջ ձեռքից՝ վեր կացրեց նրան, եւ իսկոյն ամրացան նրա ազդերերն ու սրունքները։ Նա վեր ցատկեց եւ սկսեց քայլիկ։»

Սկսեցի խորհրդածել. այսօր մեզանից ո՞վ արդեօք հիւանդի վրայ աղօթելիս՝ կը մտաբերի Պետրոսի կատարածը եւ նրա նման հիւանդին կ'ասի. «Վե՛ր կաց եւ քայլի՛ր»։ Հաւանաբար՝ ոչ ոք։ Ասում ենք, թէ հրաշքների դարն անցել է, այսինքն դրանք միայն անցեալում են տեղի ունեցել, սակայն եթէ մեր այս օրերին հրաշքներ չեն կատարում, ապա դրանք չեն կատարուել նաեւ անցեալում։ Մինչդեռ դառն հեղանակն այն է, որ մենք, երբ այլեւս հրաշքների ակնկալիք չունենք, կարծում ենք, թէ հաւատում ենք Աստծուն, բայց իրականում չենք հաւատում։

Դէ, իհարկէ, դժուար է հիւանդութիւնների պատճառը բացայայտել։ Դրանք, ըստ Ս. Գրքի, ընդհանրապէս չարի ներգործութեամբ կամ սեփական մեղքերի հետեւանքով են առաջացել, դրա համար էլ Պետրոս առաքեալը խօսելով Յիսուսի մասին՝ ասում է. «Նա շրջեց բարիք անելով եւ սատանայից բոլոր բռնութեաներին բժշկելով» (Գործք Ժ 38)։ Սակայն կան հիւանդութիւններ էլ, որոնց համար, ինչպէս Յիսուսն է վկայում, պատասխանատու չեն պատուհասուող անձինք կամ նրանց ծնողները։ Դրանք պատահում են, որպէսզի դրանց միջոցով յայտնի լինեն Աստծոյ գործերը։ Այսինքն՝ որպէսզի այդ հիւանդութիւնների բուժման հրաշքով՝ յայտնի դառնայ Աստծոյ փառքը, իսկ չբուժուելու դէպքում էլ՝ վեր հանուի տառապողի հաւատքի գօրութիւնն ու համբերութիւնը կամ էլ նրա տառապանքները զգաստութեան ու զղջումի ազդու հրաւէր լինեն մեղաւոր չըջապատի համար, որով հիւանդը փրկութեան միջոց կը դառնայ շատերի համար։

Ուշ կամ կանուխ մեր մարմինը որեւէ ձեւով պիտի քայքայուի, սակայն հիւանդութիւնների պարագայում մարմնի հիւծումը լինում է ցաւատանջ։ Այդուհանդերձ հիւանդութիւնը կարող է միայն պատժել հիւանդի մարմինը, սակայն երբեք չի կարող հեռացնել նրան Աստծուց։ Գօղոս առաքեալն ասում է. «Մենք չենք տկարանում, թէպետեւ մեր այս արտաքին մարդը քայքայուում է. բայց մեր ներքին մարդը նորոգում է օրստօրէ» (Բ Կորնթ. Դ 16)։ Յիսուս յոյս է ներշնչում նաեւ անբուժելի հիւանդին. «Այստեղ, այս աշխարհում, նեղութիւն պիտի ունենաք, սակայն քաջալիրուեցէ՛ք, որովհետեւ ես յաղթեցի աշխարհին» (Յովհ. ԺԶ 33)։

Այսպիսով կարելի է ասել վերելում յիշուած Արտաշէսի նման դժբախտներին, թէ հաւատքի ճանապարհով նրանք պիտի ճաշակեն Աստծուց մխիթարուելու անսահման քաղցրութիւնը։ Իսկ փորձելով պատասխանել նրա այն արտայայտութեանը, թէ հնչտ է կուշտ փորով կամ փափկութեան մէջ ապրելով խրատ տալը, կ'ուզենայի ասել, թէ՛ գէթ իմ պարագայում նա սխալուում է։ Ես քիչ պիտի ասեմ, թող ինքը շատ հասկանայ. բազմաթիւ տարիներից ի վեր մարմնապէս վատաւողը եմ եւ են-

Թակայ խիստ ցաւերի: Այս ասուամ եմ ոչ թէ իբրեւ տրտունջ կամ ուրիշի գուլթն ու կարեկցանքը շարժելու համար իմ նկատմամբ, այլ պարզապէս նրա համար, որ ցոյց տամ, թէ լաւ եմ հասկանում հիւանդի վիճակից եւ երբեք էժան խրատատու չեմ եւ չեմ էլ եղել: Անշուշտ, անհրաժեշտ չէ անպայման հիւանդ լինելը, որպէսզի կարողանաս հիւանդի դրուժեան մէջ մտնել, բաւական է, որ հասկացողութիւն ցուցաբերենք մարդկանց նկատմամբ եւ, ինչպէս իմ գրած մէկ բանաստեղծութեան մէջ եմ ասել, գլխաւոր մարդը լաց է լինում լացողի հետ եւ տառապում տառապանքով ուրիշները՝ փորձելով դառնալ սփոփանքի մի ինչ-որ սպեղանի նրանց ցաւերի:

Հագար փառք եմ տալիս Աստծուն, որ իմ բոլոր ցաւերի մէջ անգամ ինձ քաղցր մխիթարութիւն է պարգեւում: Ծճմարիտ մխիթարութիւնն էլ պէտք է անպայման աստուածատուր լինի եւ ոչ թէ հիմնուած այն երեւիստական համեմատականի վրայ՝ թէ երբ սա կամ նա մարմնապէս աւելի տկար է, խեղուած կամ հաշմանդամ, քան մենք, ուրեմն մեզ պէտք է երջանիկ համարենք՝ տեսնելով նրա կրած դժբախտութիւնը: Զուր տեղը լատինական առածը չի ասում, թէ՛ «Ուրիշների դժբախտութիւնը յիմարների մխիթարանքն է»: Չմոռանանք մանաւանդ նկատի ունենալ, թէ մեզանից աւելի տկարը գուցէեւ Տիրոջ օգնութեամբ եւ հարազատների գուրգուրանքով շատ աւելի մխիթարուած ու երջանիկ է իր ցաւերի մէջ, քան մենք, որ մեզ աւելի առողջ ենք կարծում: Այդպիսին իր համբերատարութեամբ Տիրոջ աչքին շատ հաւանաբար մեզանից բազմապատիկ անգամ աւելի հաճելի է եւ արդար:

Այստեղ թոյլ տուէք ինձ դարձեալ խօսել անձնական փորձառութեամբ:

Արտաշէսի դէպքից յետոյ, սովորութիւն է եղել ինձ ամէն առաւօտ, արթնանալիս, ինքս ինձ հրամայելու. «Վե՛ր կաց ու քայլե՛ր»: Այս հրահանգի կարիքը, իր իսկական իմաստով, շատ եմ զգում յատկապէս այն պահերին, երբ յոգնած եմ, հոգեպէս ընկճուած կամ մարմնապէս տկարացած եւ ցաւերի մատնուած: Հաւատքից բխած հրամանը՝ կանգնելու եւ քայլելու, իմ վրայ գործում է բարերար ազդեցութիւն, խթանում է էութիւնս եւ կորով ներշնչում: Իսկ եթէ մի օր էլ պատահի, որ չկարողանամ վեր կենալ ու քայլել... Աստուած թող գլխայ ինձ, բայց ես կ'ուզեմ այի հէնց այդ պահին թեւեր առնել ու սլանալ...:

Զառամեալ մարմինս եւ կքած ոսկորներիս խարխլած զամբիւղը թողած հողին՝ ես կ'առնեմ աստուածատուր թեւեր ու կը թռչեմ դէպի գուարթախայտ եւ յուսատու հորիզոնները, ուր խմբուած են հարազատներն իմ հանգուցեալ՝ իրենց վերանորոգուած մարմիններով, մշտադաւար եւ անվախճան գեղեցկութեամբ:

Յակոբ Արք. Գլնեհան

Նուիրատուութիւններ «Լոյս»ին

Վարդգէս Թերզեան	200 տոլար
Գրիգոր Դերձակեան	100 տոլար
Սօնա Հոռուփեան	50 տոլար
Սեդա Թելեան	50 տոլար
Շուշան Պոյանեան	50 տոլար
Աբրահամ Պզտիկեան	50 տոլար
Հայկ Արամ Տէմիրեան	50 տոլար
Պերն Պէրպէրեան	40 տոլար
Էտուըրտ Ճամպազեան	30 տոլար
Սիրվարդ Սապպաղեան	25 տոլար
Շաֆէ Սահակեան	10 տոլար
Նորա Քաղազեան	10 տոլար

